

000365F.KULAKOĞLU 11/28

URARTU TARİHİ

F.KULAKOĞLU000365AÜ00036511/28

YAZILI KAYNAKLAR

000367F.KULAKOĞLU 11/28

URARTU BEYLİKLER DÖNEMİ

M.Ö. 1274 yılından bu ana kadar geçen yaklaşık 400 yıl Urartu tarihinde "Beylikler Dönemi" olarak adlandırılır

Shalmaneser I:

"Rahipliğimin başlangıcında **Uruadri** ülkesi ayaklandı (benden yabancılaştı ve düşmanlık yarattı) ve Assur'a ve yüce tanrılara ellerimi yukarıya kaldırarak dua ettim, ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım. Himme, Uadkun, Bargun, Salua, Halila, Luba, Nilipahri, Zingun ülkelerini, güçleri ile birlikte (bu) **sekiz** ülkeyi fethettim. **Ellibir** kentini ele geçirdim, yaktım, mallarına haraç olarak el koydum. **Uruadri ülkesinin** tümünü üç günde Tanrım Assur'un ayakları önüne dize getirdim. Genç adamlarını seçtim ve benden korkmaları ve hizmet vermeleri için alıkoydum. Dağlık bölgeye ödemeleri için ağır vergiler koydum. Tanrı Assur'u küçümseyerek daha önce de bana karşı ayaklanan güçlü müstahkem bir dağ kalesi olan Arina kentini efendilerim tanrı Assur ve yüce tanrıların yardımı ile ele geçirdim, tahrip ettim ve kentin üzerine 'kudime' serptim. Topladığım tozlarını gelecek günlere ders olsun diye Assur kentinin kapısı önünde havaya savurdum."

Van Gölünün batı ve kuzeybatı bölgelerinde yaşayan bu halklar, bu çağda, (Demir Çağ) çoğunlukla yarı göçebe bir yaşam tarzını benimseyerek varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Orta Assur					
Ashur-Uballit I	1363	1328	000368F.KULAKOĞLU 11/28	35	Gains Assyrian Independence from Mittani
Enlil-Nirari	1327	1318		9	
Arik-Den-Ili	1317	1306		11	
Adad-Nirari I	1305	1274		31	Mittani falls to Assyria
Shalmaneser I	1274	1244		29	Urarti falls to Assyria
Tukulti-Ninurta I	1244	1207		36	Sacks Babylon, killed by his own son
Ashur-Nadin-Apli	1206	1203		3	Assyrian power is weakened

1. belge: Salmanasar seferi 1274 ?

2. belge: **Asur yazılı belgesi:**

I. Salmanasar'ın oğlu **Tukulti-Ninurta (1244-1207)**

“tüm **Nairi ülkelerinin kralı**”

"Hiç bir yolun olmadığı, patikalarını benden önceki biç bir kralın bilmediği Irak dağları üstün gücüm ile geçtim ve **Nairi ülkesinin 43 kralı** cesaretle karsıma dikildiler ve savaşmak istediler. Onlarla savaştım, onları mağlup ettim. Dağların derin vadilerini ve hendeklerini onların kanları ile sele verdim. Tüm ülkelerini egemenliğim altına aldım. Onları haraç ve armağanlar vermekle yükümlendirdim. "

"Onların ülkelerinin tamamını egemenlik altına aldım. Nairi ülkelerinin krallarını boyunlarına taktığım bakır zincirlerle sürükleyerek yaraladım... Onlara gökyüzünün ve yeryüzünün yüce tanrıları önünde yemin ettirdim. Haraç ve armağanlar vermekle yükümlendirdim" denilmektedir.

Bir başka yazıtta, **Nairi ülkesi** ile ilişkili olarak "Yukarı Deniz'in kıyısındaki ülkeler" tanımı yer almaktadır. Buradaki "Yukarı Deniz" tanımı büyük olasılıkla Van Gölü için kullanılmıştır.

000369F.KULAKOĞLU 11/28

Nairi ülkeleri:

M.Ö. 13. yüzyılın ortalarından itibaren **Van Gölünün güney ve güneybatı** yöreleri için kullanılmış coğrafi bir terimdir. Urartu kralları tarafından, çift dilli yazıtlar dışında, hiç bir zaman kullanılmaz.

M.Ö. 9. yüzyıl: **Nairi**= tüm Uruadri ülkesi

Bir başka Asur yazılı kaynağında Nairi adı yine karşımıza çıkar. Ancak bu kez Nairi ülkesini oluşturan kralların sayısı **40** olarak verilir:

"Tanrı Assur beni Nairi ülkesine ve Yukarı Denizin kıyısında yer alan ülkelere gönderdiği zaman... Nairi ülkesini ve Yukarı Deniz'in kıyısındaki ülkeleri ele geçirdim, 40 kralı ayaklarımın kapandırarak onların efendisi oldum."

F.KULAKOĞLU000369AU00036911/28

Nairi halklarının hangi yöreden Yukarı Deniz'in kıyılarına gelip yerleştikleri bilinmemektedir.

000370F.KULAKOĞLU 11/28

F.KULAKOĞLU000370AU00037011/28

Orta Assur				
Shalmaneser I	1274	1244	29	000371F.KULAKOĞLU 11/28 Urarti falls to Assyria
Tukulti-Ninurta I	1244	1207	36	Sacks Babylon, killed by his own son
Ashur-Nadin-Apli	1206	1203	3	Assyrian power is weakened
Ashur-Nirari III	1202	1197	5	
Enlil-Kudurri-Usur	1196	1191	12	
Ninurta-Apal-Ekur	1191	1179	5	
Ashur-Dan I	1178	1133	45	Elam captures Babylonia
Ashur-Resha-Ishi I	1132	1115	17	Nebuchadnezzar I of Babylon captures Elam
Mutakkil-Nusku	1115	1114	1	
Tiglath-Pileser I	1114	1076	38	In defending Assyria, defeats Nebuchadnezzar

- **Tukulti-Ninurta'dan sonra:**

- **Asur gücünün Yakındoğu'daki etkisi azalır.**

- Uruadri ve Nairi ülkelerine yapılan Asur seferleri yoktur. Göl etrafındaki farklı beyliklerin, Asur saldırıları olmadığı bu dönemde güçlenmiş ve siyasi olarak biraz daha örgütlenmiş, çevre koşullarına daha iyi uyum sağlamaya başlamış, hayvancılık ve tarımsal faaliyetlerini ve büyük olasılıkla madencilik endüstrilerini geliştirmiş olmalıdırlar.

- Van Bölgesinde M.Ö. 12 yüzyıl: Erken Demir Çağ **oda ve basit taş sandık mezarının** ortaya çıkması:

- yerleşik düzenin artık yöreye egemen olmaya başladığını ve bunun sonucu tarımsal faaliyetlerin ve olasılıkla nüfusun arttığını göstermektedir.

- Bazı Demir Çağ mezarlarında bulunan ve ölü armağanı olduğu anlaşılan **demir eşyaların varlığı**, ulaşılan gelişmişliğin en önemli kanıtlarıdır.

- **Tiglat-Pileser (1114/5-1076)**

F.KULAKOĞLU000371AÜ00037111/28

Tiglat-Pileser'in saltanatının üçüncü yılında **Nairi** ülkesine karşı düzenlenen sefer bu bölge ile ilgili en etraflı bilgileri verir.

000373F.KULAKOĞLU 11/28

Kapalı yollardan ve geçit vermeyen patikalardan Elama, Amadana, Elhiş, Şerabeli, Tarhuna, Tirkahuli, Kisra, Tarhanabe, Elula, Haştarae, Şahişara, Ubera, Miliadruni, Şulianzi, Nubanaşe, Şeşe Dağları aşım.-onaltı yüce dağ, savaş arabam içinde (ilerlerken) ülke güzeldi ve geçiş zordu, (bu nedenle) tunç kazmalarla kendime yol açtım. Dağların (ürünü) olan Urumi ağaçlarını kesip ordumun ilerleyebilmesi için kuvvetli köprüler inşa ettim ve Fırat'ı karşıya geçtim ...

' Asur kralı aynı yazıtta, daha sonra **Tumme** ülkesi kralı ile başlayıp **Daiaeni** ülkesi kralı ile sona eren 23 Nairi ülkesi kralının savaş arabaları ve ordularını topladıklarını ve savaş vermek ve döğüşmek için kendisine doğru ilerlediklerini bildirir. Yazıt şöyle devam eder:

..Onlara saldırdım ve geniş alanlara yayılan ordularını, Adad'ın yarattığı bir sel gibi, tahrip ettim. Savaşçıların ölüm bedenlerini dağların yüksek yerlerine ve kentlerinin etrafına attım. Savaşta 120 savaş arabasını ele geçirdim. Nairi ülkelerinin 60 kralını ona yardıma gelenlerle birlikte mızrağımın ucunda Yukarı Denize kadar sürdüm..."

İki ordu arasındaki savaşta **Daiaeni** kralı olarak adlandırılan **Sieni'nin** de mağlup edildiği ve esir alınarak Assur'a götürüldüğü bildirilmektedir. Ancak Sieni daha sonra bağışlanarak ülkesine geri gönderilir. Bu davranış Asur kralının Daiaeni ülkesi ile iyi geçinmek arzusunda olduğunun bir kanıtıdır. Böylece Asur kralı diğer Nairi beylerini Sieni'nin yardımı ile denetim altına almak istemiş olabilir.

000374F.KULAKOĞLU 11/28

E T I U

SEVAN GÖLÜ

Nor, Ares, Karmir-Blur, Arin-berd

DAIAENI?

DAIAENI?

TUMME?

TUMME

URUADRI

VAN GÖLÜ

TUMME?

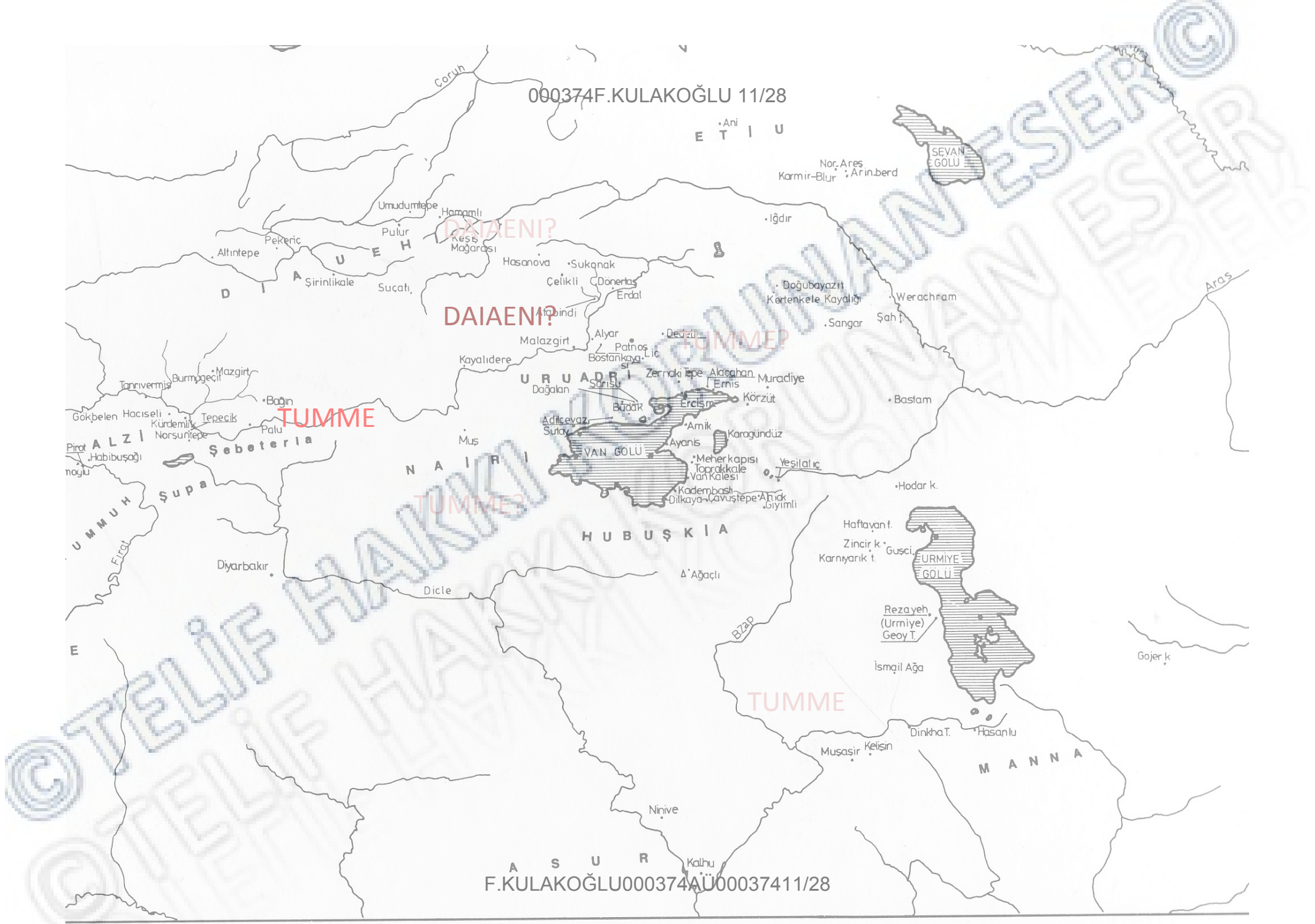
HUBUŞKIA

URMIYE GÖLÜ

TUMME

MANNNA

A S U R F.KULAKOĞLU000374AU00037411/28

Tiglath-Pileser I	1114	1076	38	In defending Assyria, defeats Nebuchadnezzar
Asharid-Pal-Ekur II			000375F.KULAKOĞLU 11/28	Limited to Nineveh, Irbil, & Ashur provinces
Ashur-Bel-Kala	1076	1057	19	
?			4	
Shamshi-Adad IV	1053	1049	4	

Asur kralı **Asur-belkala** (M.Ö. 1074-1057):

Uruadri ülkesine saldırır 32 kenti ele geçirir. Assur-bel-kala'ya göre Khini dağlarının ve Samanuna nehrinin gerisinde yer alan Uruatri ülkesi içindeki 32 kentten sadece Zingun, I. Salmanasar'ın kayıtlarında geçer.

Uruadri ve Nairi ülkeleri ile ilgili bilgi veren kaynaklar, Asur-bel-kala'nın saltanatından sonra yeniden susar: Arami göçleri

I. Tiglat-Pileser: "Ah-lame armaya"

F.KULAKOĞLU000375AÜ00037511/28

Geç Assur			000376F.KULAKOĞLU 11/28	
Adad-Nirari II	911	891	20	Captures Babylonia, Anatolia, & Syrian plain
Tukulti-Ninurta II	890	884	6	Peace with Babylon, no tributes required
Ashurnasirpal II	883	859	24	Assyrian empire reaches Mediterranean Sea
Shalmaneser III	858	824	34	Defeats Arameans, captures Babylon & Persia
Shamshi-Adad V	823	811	12	

BİRİNCİ BİNYILIN BAŞINDA URUADRI ve NAİRİ ÜLKELERİ

II. Adad-Nirari (M.Ö.911-891): Uruadri=Uruatri

Asur kralının kuzeye yaptığı seferde Lulume, Kirhi ve Zamua ülkelerini ele geçirdiği ve Kumane, Mehri ve Uratri ülkelerini zaptettiği bilinmektedir.

"Ve dördüncü kez Nairi ülkelerine karşı sefere çıktım ve Kirhi'yi ele geçirdim... yüce dağları aşım Nadhi ülkesinin kentlerini fethettim ve Alzi ülkesinin tümünü selden geri kalan bir harabe durumuna gelecek şekilde altüst ettim ..."

II. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 890-884):

"güçlü Nairi ülkeleri"

II. Asur-nasir-pal (M.Ö. 883-859)

Uruadri/Nairi

"Kurkh Monolit"

URARTU KRALLIĞININ KURULUŞU

000377F.KULAKOĞLU 11/28

M.Ö. 1274 yılından bu ana kadar geçen yaklaşık 400 yıl Urartu tarihinde "Beylikler Dönemi" olarak adlandırılır.

M.Ö. 858: Asur: III. Salmanasar

Urartu tarihinde bir Urartu kralının adının ilk kez geçtiğine tanık olunur: "Monolit yazıt" (Diyarbakır yakınındaki Kurkh)

*"...Hubuşkia'dan ayrıldım. **Urartulu Arame'nin** krali kenti olan Sugunia'ya vardım. Kenti muhasara ettim ve ele geçirdim. Çok sayıda savaşçısını kılıçtan geçirdim..."*

"Van Gölünün güneyinde yer alan Hubuşkia ve Nairi ülkeleri"

Urartulu Arame, Urartu Krallığının bilinen ilk kralıdır.

*"**Urartu'lu Aramenin kenti Sugunia'yı ele geçirdim.**"*

Balawat kapısının ilk iki ve yedinci bandı Urartu üzerine yapılan seferleri anlatmaktadır. Bu band üzerindeki bir betimlemenin altındaki yazıtta, **Salmanasar'ın Nairi Denizinin** kıyısına yakın bir kayalığa bir kabartmasını yaptırdığı ve tanrılarına kurbanlar sunduğu yazılıdır.

- URARTULU ARAME ve BAŞKENT ARZAŞKUN
- III. Salmanasar (M.Ö.856): Urartu kralı **Arame**

000378F.KÜLAKOĞLU 11/28

başkenti **Arzaşkun**

*'Suhme'den ayrıldım. Daiaeni ülkesine doğru indim. Daiaeni'nin kentini bütünüyle ele geçirdim. Kentlerini tahrip ettim, virane haline getirdim, ateşle yaktım... Daiaeni'den ayrıldım, **Urartulu Arame'nin krali kenti Arzaşkun'un** yanına vardım. Urartulu Arame benim gücümünden, korku saçan silahlarımdan ve acımasız savaş yöntemlerinden korkarak kentini terketti. Adduri Dağı'na kaçtı. Onun peşinden dağa tırmandım, dağın orta yerinde (Onunla) amansız bir savaşa giriştim. 3400 savaşçısını kılıçtan geçirdim. .. Arame hayatını kurtarmak için yalçın dağlara tırmandı... Komşu kentlerle birlikte Arzaşkun kentini tahrip ettim, viraneye çevirdim, ateşle yaktım. Kapısının önüne kellelerden oluşan dört piramid diktim. Halkından bazılarını canlı olarak bu piramidlerin üzerine çiviledim, diğerlerini piramidin etrafındaki kazıklara astım. Arzaskun'dan ayrıldım."*

Uruadri, Nairi ve gölün etrafındaki diğer ülkelerinin bir kralı ve bir başkenti vardır.

Böylece 1274 yılından beri sürmekte olan ""Urartu Beylikler Dönemi"" de sona ermiş ve **"Urartu Krallık Dönemi"** başlamıştır.

Bugün elimizde olan arkeolojik verilere göre M.Ö. 858 yılından, yeni kral Seduri'nin adının ortaya çıktığı MÖ. 832 yılına kadar Urartu krallığını Arame'nin yönettiğini benimsemek gerekecektir.

Urartu Krallığı'nın bilinen ilk başkenti: **Arzaşkun**

1. Van Gölü'nün kuzey batısında, Bulanık civarında?

2. Van Gölü'nün kuzeydoğu veya doğusunda?

3. Van Gölü'nün batısında, olasılıkla Bingöl'ün doğusunda bir yerde olması önerilebilir.

III. Salmanasar'ın 7. ve 15. yılları:

Urartu Krallığı: "Nairi **ülkeleri**"

844: **Kral Arame**

"... Tunibuni ülkesinin geçitlerine girdim. Fırat'ın kaynağına kadar Urartu'lu Arame'nin kentlerini tahrip ettim, viraneye çevirdim ve ateş ile yaktım."

Daianu/Daiaeni **kralı: Asia**

Krallığın kurulduğu ilk yıllarda Urartu büyük olasılıkla beyliklerin aralarında anlaşarak seçtikleri bir bey tarafından yönetilmekte idi.

Herhalde krallığın ilk lideri Uruadri beyliğinin beyi Arame idi.

YENİ BİR KRAL, YENİ BİR HANEDANLIK

000381F.KULAKOĞLU 11/28

Arame'den sonra yönetim yine bir anlaşma sonucu Arame'nin oğlu olmayan bir başkasına, **Lutipri** (bu durumda Lutipri'nin krali bir unvana sahip olması gerekmez.) **oğlu Sarduri'ye** verilmiş olabilir.

Sarduri'nin, Urartu'nun seçilen yeni kralı olduktan kısa bir süre sonra da başkentini **Tuşpa**'ya taşıması ve kendi hanedanlığının temellerini burada atması onun **Tuşpa** yöresine egemen olan beyliğin lideri olduğunu da gösterebilir.

III. Salmanasar:

'Saltanatımın 27. yılında (M.Ö. 832 yılında) savaş arabalarımı ve askerlerimi topladım, büyük ordumun komutanı (Turtan) Daian-Assur'u ordularımın basında Urartu'ya karşı sefere gönderdim. Bit-Zamani'ye doğru ilerledi. Ammaş geçitlerini aşarak Arsanıa (Murat-Su) nehrini geçti. Urartu'lu Seduri ordumun ilerleyişini duydu ve çok sayıdaki askerlerinin gücüne inandı. Savaş vermek üzere bana karşı ilerledi. Onunla savastım ve onu mağlup etmeği başardım. Geniş ovayı savaşçıların cesetleri ile doldurdum.'

Ancak Asur kralının Seduri'nin kaçınıcı saltanat yılında onunla karşılaştığı, bir başka anlatımla M.Ö. 832 yılından kaç yıl önce Seduri'nin Urartu tahtına geçtiği bilinmemektedir.

Lutipri oğlu Sarduri'nin yazdı, büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı. *Nairi* ülkesinin kralı, eşi olmayan kral. halkın çobanı, savaştan korkmayan kral. Ben *Lutipri'nin* oğlu Sarduri, krallar kralı, bütün krallardan haraç alan kral. *Lutipri* oğlu Sarduri böyle **konuşur**: Bu taşları Alniunui kentinden getirdim ve bu duran (yapıyı) inşa ettim.

000383F.KULAKOĞLU 11/28

"Madırburç"

"Lutipri oğlu Sarduri'nin yazıtı; büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı, Nairi ülkesinin kralı, eşi olmayan kral, halkın çobanı, savaştan korkmayan kral. Ben Lutipri'nin oğlu Sarduri krallar kralı, bütün krallardan haraç alan kral, Lutipri oğlu Sarduri böyle konuşur. Bu taşları Alniunu kentinden getirdim ve bu duvarı inşa ettim."

Urartu'nun bilinen ilk yazılı belgesidir.

Yazıtta kullanılan dil Asurcadır.

(Ancak kral İşpuini ile birlikte artık Urartuca olan yazıtlar üreilmeye başlanacaktır.)

Yeni başkent: Tuşpa (Van Kalesi)

F.KULAKOĞLU000383AÜ00038311/28

YENI BAŞKENT TUŞPA

Sultantepe Asur yazıtlarında III. Salmanasar M.O. 856 yılında bu **Turuşpa**'dan kentten haraç aldığını bildirir. Madırburç ve üzerindeki yapım kitabesi bu yođunlaŐan inŐaatların kanıtlarıdır. Madırburç ağırlıkları 10 tona ve uzunlukları 4.0 metreye varan kiretasından anıtsal bloklar ile inşa edilmiştir. Yazıtın üzerinde belirtildiği gibi, taş blokları Edremit yakınındaki Alniunu taş ocaklarından getirtilmiŐ olmalıdır.

Geç Assur				
			000385F.KULAKOĞLU 11/28	
Adad-Nirari II	911	891	20	Captures Babylonia, Anatolia, & Syrian plain
Tukulti-Ninurta II	890	884	6	Peace with Babylon, no tributes required
Ashurnasirpal II	883	859	24	Assyrian empire reaches Mediterranean Sea
Shalmaneser III	858	824	34	Defeats Arameans, captures Babylon & Persia
Shamshi-Adad V	823	811	12	
Shamiram	811	806	5	Ruler of Assyria while her son was a minor
Adad-Nirari III	806	783	23	Assyrian rule weakens
Shalmaneser IV	782	773	9	
Ashur-Dan III	772	755	17	Rebelions against Assyria
Ashur-Nirari V	754	745	9	
Tiglath-Pileser III	744	727	17	Re-gains Assyrian might greater than before
Shalmaneser V	726	722	4	Captures Samaria, deports Israelites
Sargon II	721	705	16	Captures Egypt, Urartu , Babylon. Dies in a battle
Sennacherib	704	681	23	Fought rebellions, destroyed Babylon
Esarhaddon	680	669	11	Rebuilt Babylon, def Scyth, Cimm, & Egypt
Ashurbanipal	668	627	41	Defeats Egypt, Lydia, & Elam
Ashur-Etel-Ilani	627	624	3	Babylonians attack Assyria
Sin-Shar-Ishkun	623	F.KULAKOĞLU000385AÜ00038511/28 612	11	Medes sack Nineveh

Aramu

I. Sarduri (840- 830)

III. Şalmaneser (858-824)

İşpuni (830-810)

V. Şamsi-Adad

Sarduri (840-830)

Tuşpa'nın ilk kralı **Sarduri'nin** saltanatı sırasında gelişen tarihi olaylar ile ilgili fazla bir bilgimiz yoktur.

Asur yazılı kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilere göre; III. Salmanasar saltanatının 31. yılında, (M.Ö. 827/26) Asur ordusunu, ordu komutanı Daian-Assur komutasında **Hubuşkia ve Musasir ülkelerine karşı sefere** yollar. Van Gölü'nün güneyinde yeralan Hubuşkia ülkesinden haraç alan Daian-Assur, Musasir'i ve 46 Musasir ülkesi kentini ele geçirir. Asur ordusu 50 Urartu kalesini yakıp yıktıktan sonra Gilzanu üzerinden ülkesine geri döner.

E T U 000387F.KULAKOĞLU 11/28

Nor. Ares
Karmir-Blur Arin.berd

SEVAN
GÖLÜ

Umudumtepe

Hamamlı

Pulur

Kesis
Mağarası

Sucati

Hasanova

Sukanak

Çelikli

Dönentaz

Erdal

Atabindi

Malazgirt

Alyar

Dedeli

Kayalidere

Bostankaya

Patnos

Lic

URUADRI

Dağalan

Sarısu

Zernaki Tepe

Alacahan

Ernis

Muradiye

Büyük

Erciş

Körzüt

Bastam

Adıcevaz

Sütay

Amik

Karagündüz

Muş

VAN GÖLÜ

Ayanis

Meherkapısı

Toprakale

Van Kalesi

Yesitalıç

Hodar k.

N A I R I

HUBUŞKIA

Δ Ağaçlı

Haftayan t.

Zincir k.

Karnyarık t.

Gusci

URMIYE
GÖLÜ

Reza yeh
(Urmiye)
Geoy T.

İsmail Ağa

Gojer k

Dicle

BZap

Dinkha T.

Hasanlı

Muşasir

Kelisin

F.KULAKOĞLU 000387AÜ00038711/28

A N N A

İŞPUİNİ (830-810)

000388F.KULAKOĞLU 11/28

Sarduri'den sonra oğul İşpuini Urartu tahtına çıkmasının tarihi kesin değildir.

V. Şamsi-Adad M.Ö.822'de **Uşpina** adlı bir kralın 200 kentini ele geçirir.

URARTU KRALLARI

ASSUR KRALLARI

Aramu

I. Sarduri (840- 830)

İşpuini (830-810)

Minua (810-785/80)

I. Argiştı (785/80-756)

I. Sarduri (756-730)

I. Rusa (730-714/3)

A. İstü (714-?)

III. Şalmaneser (858-824)

V. Şamsi-Adad (823-811)

III. Adad-nerari (810-783)

IV. Şalmaneser (782-773)

III. Aşşur-dan (772-755)

V. Aşşur-nerari (754-745)

III. Tiglat-Pileser (744-727)

V. Şalmaneser (726-722)

II. Sargon (721-705)

Sanhêrib (704-681)

F.KULAKOĞLU000388AÜ00038811/28

İspuini>oğlu **Menua>**torunu **İnuşpua**

000389F.KULAKOĞLU 11/28

İspuini'nin sadece kendi adını taşıyan yazıtlar, **Zivistankale**, Van-Özalp karayolu üzerindeki **Aşağı Anzaf** ve **Patnos**'tan çıkan yazıtlar sadece bir kaç örnektir.

KELİSİN YAZITI ve MUSASİR SEFERİ

000390F.KULAKOĞLU 11/28

İşpuini: güney ülkelerine karşı giriştiği askeri sefer: Kelişin yazıtı.

*"Ardini (Asurca tarafta Musasir) kentine Tanrı Haldi'nin arkasında geldikleri zaman Sarduri oğlu İşpuini, yüce kral, güçlü kral, dünyanın kralı, **Biainili** ülkesinin kralı (Asurca tarafta **Nairi**), Tuspa kentinin hakimi ve İşpuini oğlu Menua Tanrı Haldi'ye bir tapınak inşa ettiler. Yüksek yola bir stel diktiler..."*

İşpuini: Musasir (Ardini) şehrini ele geçirmiştir.

"... İşpuini tapınağının önünde, Sarduri oğlu İşpuini (tanrılara) muhteşem silahlar, çok (besili) hayvanlar, bakır kaplar, çok sayıda kurbanlık hayvanlar sundu; bunları Tanrı Haldi kapısının önüne koydu ve hayatımızın neşesi ve hakimi olan Tanrı Haldi'ye verdi. O (İşpuini) kurban edilmek için 1112 boğa, 9120 keçi, kuzu ve 12480 büyük keçi getirdi..."

Kutlamalar Tanrı Haldi için bir anıtın dikilmesi, standartların ve diğer adak eşyalarının getirilmesi ile sürmüştür.

URARTU'NUN DOĞU SEFERLERİ ve ASUR KRALLIĞI

000391F.KULAKOĞLU 11/28

Karagündüz köyü İşpuini-Menua ortak yazıtı:

*"Hükmeden Tanrı Haldiye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua bu yazılı dikti. Tanrı Haldi silahları ile savaşa çıktı. **Meişta** kentini ele geçirdi, **Barşua** ülkesini zaptetti. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi'nin silahları güçlüdür..."*

Meişta: Hasanlu ?

Barşua ülkesi: Parsua?

Karagündüz yazıtı: "...ordumda 106 savaş arabası, 9.174 süvari 2.704 piyade vardı..."

Karagündüz yazıtı bize Urartu'nun Van Gölü ile Urmiye Gölü arasında kalan geniş toprakların Urartu tarafından denetim altına alındığını göstermektedir.

KUZEY SEFERLERİNİN BAŞLAMASI

000392F.KULAKOĞLU 11/28

Van'da bulunan çift yüzlü bir yazıt: İşpuini, Anaşe, Uteruki, Luşa ve Katarza ülkelerine seferler düzenlemiştir:

*"Hükmeden Tanrı Haldiye, **Sarduri** oğlu **İşpuini** ve İşpuini oğlu **Menua**... Luşa ve Katarza kabilelerini geri püskürttü... Anaşe, Büyük Kuku... Uiteruki, Lusa, Katarza ülkelerine kadar gittiler. Uiteruki ülkelerinin krallarından onlara yardım etmek için yardımcı güçler gönderildi..."*

Van'da bulunan bir başka yazıtta da anlatılmaktadır. Bu yazıttan elde edilen bilgilere göre Etiuki ülkesinden 6 savaş arabası, binlerce atlı ve 15760 piyade ganimet olarak alınmıştır.

Bu sefer sırasında dikilmiş aynı içerikli bir başka İşpuini yazıtı ise Tuşpa-Uteruki güzergahı üzerinde yeralan **Eleşkirt-Toprakkale yazıtıdır.**

DEVLET Dini:

000393F.KULAKOĞLU 11/28

İşpuini:

Askeri başarılar + Urartu devlet ve dini yapısı üzerinde düzenlemeler

Meherkapı yazıtı: (Van Zimzim Dağı)

Kentler: Ardini kenti (Musasir), Kumenu, Tuşpa(ni) ve Ar-şuniuini.

F.KULAKOĞLU000393AÜ00039311/28

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000394F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810)	V. Şamsi-Adad (823-811)
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)

İşpuini>Menua (810-785/80)

İmar ve halkın ihtiyaçları, tarımsal faaliyetler,
sulama projesi: Şamran kanalı.

KUZEYBATI İRAN SEFERLERİ

000395F.KULAKOĞLU 11/28

İşpuni:Aşağı Anzaf Kalesi

Menua: Yukarı Anzaf Kalesi, Körzüt Kale

Mianduap Taştepe yazıtı:

"Tanrı Haldi'nin yûceleği ile İşpuni oğlu Menua bu kaleyi inşa ettirdi; Meişta kentini ele geçirdi ve buradan Mana ülkesine egemen oldu... Buraya bazı piyadeleri bıraktım... Menua der ki; Mana Ülkesini ele geçirdim..." Yazıttan Urmiye Gölü'nün güneyindeki **Solduz** ve **Uşnuye** Ovalarının bu tarihte artık Urartu egemenliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

– **Meişta: Missi?: Hasanlu!**

– **Mana ülkesi? Urmiye Gölü'nün güney sahilleri? Solduz Ovası?**

KUZEYE TEKRAR YÖNELİŞ

Aznavurtepe Kalesi: tapınak

000396F.KULAKOĞLU 11/28

Körzüt Kale'den doğuya doğru giden yol üzerinde Muradiye ve Çaldıran Kaleleri.

- Daha kuzeyde: **Karakoyunlu Köyü Taşburun** yazıtı:
    - “Tanrı Haldi'nin yüce gücü ile sefere çıktığını ve **Erikuahi** ülkesine geldiğini”
  - .. *benden önce hiç kimsenin sahiplenemediği krali kent Luhiuni'yi Tanrı Haldi İspuini oğlu Menua'ya verdi. Luhiuni'yi ele geçirdim; Luhiuni kentini haraç ödemek koşuluyla bağışladım...*
  -
  - **Taşburun'un 5 kilometre uzağında ele geçen ve Başbulak yazıtı:**
    - Menua'nın buraya kendi adını taşıyan (Menuahilini/Menua'nın kenti) krali bir saray ve krali bir kale yaptırdığı belirtilmektedir.
  - Yörede yaşayan Luhiuni, Erikuahi ve Etiu(ni) beylikleri bazı kaleler inşa etmişlerdir.
- Menua döneminde Urartu askeri egemenliğinin Gökçe Göl kıyılarına kadar vardığı kesin değildir. Ancak daha sonraki yıllarda, II. Rusa tarafından inşa edilecek olan Karmir-Blur Kalesi'nde (Teişebani) ele geçen Menua yazıtlı eşyalar, Menua'nın göl yakınlarında bir kent kurduğunun kanıtı olarak görülebilir.**
- Menua'nın babası İspuini ile ortak krallıkları döneminde kaleme aldıkları Van'da bulunmuş bir yazıtta, Gökçe Göl civarında konumlandığı kabul edilen Uiteruki, Luşa, Kaetarza ve Etiuki ülkelerine seferler düzenlendiği bilinmektedir.

ERZURUM CİVARINDA BİR KRALLIK: DİAUEHİ

000397F.KULAKOĞLU 11/28

Körzüt, Aznavurtepe, Ağrı ve Hasankale (Pasinler) yoluyla kuzeye giden yol Urartu kralı Menua'yı Erzurum yöresine ulaştırmıştır.

Yaylıtaş yazıtı:

Diauehi ülkesinden "**güçlü ülke**" olarak söz edilmesinin nedeni budur.

Yazıtta Tanrı Haldnin gücüyle **Diauehi ülkesinin ele geçirildiği, krali kent Şaşilu'nun** zaptedildiği yazılmakta ve Diauehi kralı **Utupurşuni'nin**, Menua'nın ayaklarına kapanarak af dilediği ve Menua'nın vergi ve haraç karşılığı kralı affettiği yazılıdır.

Erzurum yakınındaki **Zivin** kasabasında ele geçen bir başka yazıtta **Şaşilu kentinin ele geçirildiği yazılmış olmasına karşın, Diauehi**

BATIYA İLK ASKERİ SEFER:

000398F.KULAKOĞLU 11/28

Urartu Krallığının, Elazığ ve Fırat kavsi çevresindeki ülkelere ilgi duyması Menua ile başlar.

Yazıtlardan elde edilen verilere göre Menua'nın amacı, **Meliteialhe** (Malatya) Krallığı'nın egemenlik altına alınmasıdır.

Van yazıtı:

Menua Şurişhilini ve Tarhigamani kentlerini ele geçirdikten sonra Hati ve Alzi(ni) ülkelerine varmıştır.

Palu kaya yazıtı batı seferini şöyle anlatır:

*"Tanrı Haldi silahlarıyla sefere çıktı. **Şebeteria kenti ülkesini, Huzana kentini ve Supani kentini ele geçirdi.** Haldi ve Haldi'nin silahları güçlüdür. Haldi'nin gücü ile İşpuini oğlu Menua Şebeteria kenti ülkesini, Huzana kenti ülkesini, Supani kentini fethetti ve Hati ülkesine kadar gitti... Bu yazıtı Tanrı Haldi için dikti. Şebeteira kentinde Tanrı Haldi için bir tapınak inşa etti. **Meliteialhe kenti kralının hayatını haraç vermek koşulu ile bağışladı...**"*

Şebeteri: Palu ve batısındaki topraklar.

Şupa(ni): Antik çağın Sofene'si

Huzana: Hozat (Ermeni Hozan)

Van'da bir kilisenin duvarlarında yapım malzemesi olarak kullanılmış olarak bulunan bir yazıtta:

Asur ülkesine kadar ilerlediği bir yılda, Hate ve Alzi ülkelerine sefer düzenlediği ve bu ülkelerden 2113 kişiyi tutsak aldığı, bazılarını öldürdüğü, bir kısmını asker olarak kullanılmak üzere orduya gönderdiği belirtilmektedir.

Alzi(ni): Hitit Alziya, Mitanni metinlerinin Alşe ve Ermeni kayıtlarında Alznik.

Bağın yazıtı: Titiani= "eyaletin" yöneticisi (Lu EN.NAM) olarak atamış oluşu dikkat çekmektedir.

Melitelalhe: Akdeniz'e giden yol üzerinde.

000400F.KULAKOĞLU 11/28

Engin bir idari deneyim ile göreve başlayan büyük mimar Menua, tarımsal verimliliği artırmak için barajlar, sulama kanalları, kaleler ve yollar inşa ederek ülkesini imar etmiş, bunların yanında başarılı doğu, kuzey ve batı seferleri düzenleyerek krallığın topraklarını genişletmiş ve bundan da önemlisi gelişen krallığın ihtiyacı olan ekonomik gücü farklı yörelerden elde ettiği altın, gümüş, bakır ve demir gibi maden zenginlikleri ve batı dünyasıyla yapılan ticaret ile sağlamayı başarmıştır. Urartu Krallığı Menua'nın başarılı saltanatı ile Yakındoğu'da Asur'un yanında en önemli askeri güç olduğunu kanıtlamıştır.

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000401F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810)	V. Şamsi-Adad (823-811)
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-dan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-705)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa (705-685)	Esar-Haddôn (680-669)
II. Rusa (685-672)	
III. Sarduri (672-648)	Assurbanipal (668-627)
III. Sarduri (648-609)	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
	Sin-sarra-iskun (623-612)
	II. Aşşur-uballit (611-609)

KRAL I. ARGİŞTİ DÖNEMİ(785/80-756)

000402F.KULAKOĞLU 11/28

Menua'nın askeri ve imar faaliyetleri ile dolu saltanatı, Urartu Krallığının başarı grafiğinin bir sonraki kral, Menua oğlu Argişti döneminde daha da yükselmesini sağlamıştır. Öyle görölmektedir ki; büyükbabası ve babası ile adı bir kaç krali yazıtta yer alan oğul **İnuşpua**, Menua'dan sonra başa geçme şansını elde edememiŐtır. İŞpuini ve Menua tarafından taht için varis gösterilen ve bu amaçla eğitilen velihat prens İnuşpua, yerini Argişti'ye bırakmak durumunda kalmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi prens Urartu tahtına geçmeden hayatını yitirmiş olabilir.

Van Kalesi'nin güney uçurumundaki anıtsal kaya mezarının girişine yazdırttığı ve "**Horhor Yazıtları**" olarak bilinen yıllıklarında belirttiği gibi; Argişti "babadan kalan yere", yani tahta Tanrı Haldi'nin emri ile çıkmıştır. Bu ifadede sanki tanrıların isteği ile gerçekleşen olağan dıŐı bir yargı vardır. Belki de Argişti ağabeyi İnuşpua'yı bir şekilde bertaraf ederek bu unvanı almıştır. Belki de bu nedenle yıllıklarının girişinde kendisini ancak Madırburç yazıtında gördüğümüz unvanlar dizisi ile şerefendirme gereğini duymuŐtur:

Menua oğlu Argişti, yüce Tanrı Haldi için bu yazıtı tesis etti. Tanrı Haldi'nin yüceliği ile Menua oğlu Argişti, güçlü kral, büyük kral, Biainili ülkesinin kralı, krallar kralı, Tuşpa kentinin yöneticisi..."

I.Argiști (M.Ö. 786-764 AÇ/785/80-756KK) 000403F.KULAKOĞLU 11/28

'Horhor Yazıtları"ndan ve Van'da bulunan diğer yazıtından elde edilen bilgiler ile saltanatının ilk 15 yılındaki askeri eylemlerini içeren yıllıklarını oluşturmak mümkündür. Bu kayıtlardan anlaşıldığı gibi I. Argiști saltanatının daha **ikinci yılında kuzey ülkeleri** üzerindeki emellerini ortaya koymuştur. Babası Menua'nın, Diauehi ülkesindeki egemenlik uğraşlarının yeterince olumlu sonuç vermediğini bilen yeni kral, bu soruna son vermek niyetindedir: '*...Argiști şöyle der:*

*Hükmeden yüce Tanrı Haldi ye...(muzaffer olmak için) yalvardım. O yılda ordumu tekrar topladım ve **Diauehi** ülkesine (ve) Diauehi kralı Mannudubi'ye karşı sefere çıktım..."*

Urartu kralı yörede yer alan ve Diauehi kralının önderliğindeki bir çok kabileye karşı başarılı savaşlar verdikten sonra kuzeydoğuya, yani Gökçe Göl çevresine yönelmiş ve buradaki **Uiteruhi** ülkesine saldırmıştır. Bu bölgeden elde edilen ganimetin listesi Argiști'nin seferden ne amaçladığının kanıtı gibidir: "*...19.255 erkek çocuk, 10.140 canlı savaşçı, 23-280 kadın, toplam 52.675 kişiyi o yıl tutsak aldım.. Bazılarını katlettim bazıları canlı olarak götürdüm. 1.104 at ve 35.015 büyük boynuzlu ve 1.829 küçük boynuzlu sığırı (ülkeme) taşıdım... Argiști der ki; bütün bunları Tanrı Haldi için bir tek yıl içinde başardım.*

Argiști'nin uyguladığı gibi; bir bölgede sorun çıkartan halkların yaşadıkları topraklardan **sökülerek başka bir bölgeye yerleştirilmesi**, Urartu krallarının Menua döneminden itibaren başvurdukları bir yöntemdir. Toplu nüfus aktarımı olarak tanımlanabilecek bu uygulamayı Urartu kralları, Asur'dan örnek almış olmalıdırlar. Böyle bir uygulamanın temel nedenleri Urartu merkezi gücüne karşı ayaklanan toplulukları cezalandırmak ya da bu halkları sorun yaratmayacak merkeze yakın bir bölgeye taşımaktır. **İşpuini ve oğlu Menua'nın**, Anaşe kentinden canlı olarak taşıdığı binlerce kişi ve daha sonraki yıllarda, M.Ö.785 de, Uiteruhi ülkesindeki ayaklanmayı bastırmak için bu bölgeden taşınan toplam 52.675 kişi, bu tür toplu nüfus aktarımlarına örnektir. Toplu nüfus aktarımının yapılmasında bir başka amaç ise, daha önce de belirttiğimiz gibi orduyu büyütme'dir. Urartu yazılı kaynaklarında birçok ülkeden alınan tutsaklar arasında erkek çocukların büyük bir yer tutmasının nedeni budur. Urartu Krallığı'nın sınırları içinde inşa edilen yeni bazı kentlere bir başka bölgeden alınan esirler getirilmiş ve yerleştirilmiştir. En güzel örneğini I. Argiști döneminde Erepuini kentinde gördüğümüz bu tür nüfus aktarımı hölgedeki düzeni sağlamak açısından önemli idi

KUZEYDE YİNELENEN KARIŞIKLIKLAR

000404F.KULAKOĞLU.11/28

Erzurum yöresinin güçlü krallığı Diauehi'nin mağlup edilmesine karşın kral Mannudubinin hayatının, ağır vergi ve haraçlar karşılığında olsa bile, bağışlanması dikkat çekmektedir. Son derece zengin doğal kaynaklara sahip kuzey ülkelerinin doğrudan Urartu sınırları içine katılmamasının nedeni olasılıkla Urartu'nun kurmaya çalıştığı idari sistemle ilgilidir.

Menua'nın batı ülkeleri kralları için uyguladığı bu yöntemle, sefer yapılan yöre krallarının anlaşmalar ile Urartu'ya bağlandıklarını görmekteyiz. Böylece ele geçirilen yörede çok sayıda Urartu askerini devamlı olarak bırakmak gerekmeyecekti. Ancak bu politikanın en azından Diauehi Krallığı için geçerli olamayacağı çok kısa sürede ortaya çıkacaktır. **Erzurum ve daha kuzeydeki Doğu Karadeniz Dağları'nın güney yamaçları Urartu'nun ihtiyaç duyduğu altın ve gümüş madenleri açısından oldukça zengindir.** Argiști'nin, kuzeyden gelen bazı göç dalgalarını durdurabilmenin yanında, yöreye sefer yapmak arzusunun diğer bir temel nedeni bu zenginlikler olmalıdır. Altın postu aramak için aynı bölgelere gelen altın peşindeki Argonatlar gibi, I. Argiști de yörenin bu zenginliğinden haberdar olmalıdır. Nitekim Diauehi kralının bağışlanması için ödenen haraç bunu kanıtlamaktadır:

"... 41 mina saf altın, 37 mina gümüş, 10.000 mina bakır, 1.000 binek atı, 300 büyük boynuzlu siğir 10.000 koyun ve ayrıca... saf altın, 10.000 mina bakır...boğa, 100 siğir 500 koyun, 300 binek atı..." Diauehi kralından elde edilen haraçlar arasındadır. Urartu yazıtlarındaki "mina'nın kaç gram olduğu kesin değildir. MÖ. 9-7. yüzyıldan kalan ağırlıklardan anlaşıldığına göre Asur ve Babil'de 1 "sekel" 1/60 "mina'ya (± 8.333 gram), 1 "mina" 1/60 "talente" (500 $\pm$ 40 gram) eşittir. 60 mina olan 1 talent, yaklaşık olarak 30 kilogramdır. Bu durumda Argiști sadece bir tek seterden, diğer ganimetlerin yanında, 20 kilogram saf altın, 18 kilo gümüş ve 5 ton bakır elde etmiştir.

Argişti'nin **dördüncü saltanat yılı**, kralı, uzun zamandır Urartu yazıtlarında karşımıza çıkmayan çok farklı bir yöreye, batıya götürecektir.

*'Tanrı Haldi silahları ile sefere çıktı ve **Hate ülkesini** ve kral Hilaruda'nın ülkesini ele geçirdi...'*

cümlesi ile başlayan yıllıklarda devamla, bu topraklarda yer alan diğer kent ve ülkelerin mağlup edildiği anlatılmakta ve **Malatya** (Meliteialhe) Krallığının bazı kentlerine gösterilen müsamahadan söz edilmektedir. Ancak bu bağışlamanın bedeli büyüktür. I. Argişti ikinci binyıldan kalan bir gelenekle hala Hate ülkesi (Hitit ülkesi) olarak adlandırılan bu topraklardan 2.539 çocuk, 8.698 canlı adam, 18.047 kadın olmak üzere toplam 29.284 kişiyi tutsak almış, bir kısmını kılıçtan geçirdikten sonra, kalanları bir başka bölgeye taşımıştır.

Bu insanlardan 6.600'ü olasılıkla **kralın beşinci saltanat yılında** (M.Ö.782) inşa edilen **Gökçe Göl** yakınındaki **Erepuni** kentine yerleştirilmiştir.

Urartu krallarının genel siyasetlerine uygun olarak bu insanlar için **Gökçe Göl civarında kentler, sulama tesisleri ve sulu tarım arazileri yapılmıştır**. Bu durum kral Argisti'ye ait olan ve Araş Nehri kıyısındaki Karakale civarında bulunan bir yazıtta açıkça belirtilmiştir. Kral dördüncü yıl kayıtlarını başarısından emin bir şekilde şöyle bitirir:

"... Tanrı Haldi'nin adına ben bu kahramanlıkları (işleri) tek bir yıl içinde başardım."

Gökçe Göl ve civarında Menua ile başlayan iskan politikaları Argiştî zamanında sürmüştür.

000407F.KULAKOĞLU 11/28

Bu toprakların Urartu'nun güvenliği için olan önemi, yeni kalelerin inşasını ve buralarda sürekli olarak konumlandırılacak askeri bir gücün varlığını gerekli kılmıştır. Gökçe Göl etrafındaki tarım arazilerini ve maden zenginliklerini denetim altına almak amacıyla tesis edilen eyalet, kuzey ülkelerinin merkezi durumuna getirilmiştir. Yoğun kar yağışı olan kış aylarında merkez ile iletişiminin kesilmesi durumunda bile başkent Tuşpa'nın yardımına en az seviyede ihtiyacı olacak şekilde, ekonomik ve askeri acıdan kendine yetebilecek bu tür eyaletlerin kurulması Urartu Krallığının devamı için önemli olmuştur.

Kralın M.Ö. 783/782 yılına tarihlenen **besinci yıl** seferi kayıtlarında bölgedeki iskan politikası ile ilgili bilgiler elde etmek mümkündür. **Etü(ni) ülkesini ele geçiren kral** Tanrısı Haldi'nin emri ile konuşur:

"... Biainili ülkesini)) gücünü göstermek ve düşman ülkelerini (zaptetmek) için İrpuni (Erepuni) kentini inşa ettim. Ülke yaban idi ve benden önce buraya hiçbir şey inşa edilmemişti. Burada yüce işler basardım. Hate ve Supani ülkelerinden getirdiğim 6.600 savaşçıyı buraya yerleştirdim..."

Bu kente yerleştirilen insanlar için yukarıda da belirtildiği gibi, çeşitli imar faaliyetleri kapsamında kanallar ve sulama sistemleri inşa edilerek daha fazla tarımsal verim elde edilmesi amaçlanmıştır. Aynı yazıdan anlaşılmaktadır ki; I. **Argiştî Erepuni yöresine Hate ve Supani ülkelerinden göçmenler getirmesine rağmen, bu yörede güvenliği tehlikeye sokabilecek halkları bir başka yöreye, belki de Van Gölü çevresine taşımıştır.** Yöreye getirilen 6.600 savaşçıya karşı, kadınlı erkekli toplam 790 kişi ise bölgeden zorunlu göçe tabi tutulmuştur.

Urartu Krallığının Argiști ile ulaştığı güce ve elde edilen geniş topraklara karşın, bazı yörelerdeki sorunlar hiç bir zaman bitmemiştir. 000408F.KULAKOĞLU 11/28

Menua'nın **Kuzeybatı İran**'da elde ettiği başarılar yörenin bir dönem sessiz kalmasını sağlamış, özellikle bu yıllarda Asur'un içinde bulunduğu zor günlerde, Urartu için pek fazla sorun yaratmamıştır. Ancak Argisti'nin yıllıkları kralın saltanatının ilerleyen yıllarında durumun değişmekte olduğunu göstermektedir.

Argisti'nin saltanatının **altıncı yılında** (M.Ö.781) uzun zamandan beri herhangi bir sorun ile karşılaşılmayan Batı İran'da Urartu açısından **rahatsızlık** veren olaylar başlamıştır.

Bu tarihten itibaren **sekiz yıl boyunca Urartu ordusu Batı İran'daki Barşua ve Mana ülkelerine karşı sefere** gidecektir.

Kralın altıncı ve yedinci yıl seferleri aynı cümle ile başlar:

'Tanrı Haldi silahları ile sefere çıktı ve Asur'un yandaşlarını ele geçirdi...'

Sekiz yıl boyunca kaleme alınan bütün sefer kayıtlarında Barşua ve Mana ülkesine yapılan seferler sürekli olarak zikredilmiştir. İlk kez Karagündüz yazıtı ile karşımıza çıkan Barşua ülkesinin I. Argiști dönemindeki tarihi coğrafyası, Urartunun Batı İran içlerindeki egemenliğinin sınırları açısından önemlidir. İşpuini'nin sözünü ettiği Barşua ülkesi, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, **Urmiye Gölü'nün güney kıyılarından başlamakta ve güneye doğru ilerlemektedir.**

Mana ülkesi de bu coğrafi alan içinde daha çok Urmiye Gölü civarındaki ovalara verilen ad olmalıdır.

Ancak dokuzuncu yıl kayıtlarında da belirttiği gibi; **kral güneyde İran içlerine kadar ilerlemiş ve bunu "Asur Dağlarına kadar gittim"** cümlesi ile ifade etmiştir.

Argiști Mana ve Barşua ülkelerinin sadece her yıl yapılacak askeri seferler ile denetim altına alınamayacağı bilincindedir. Özellikle onbirinci saltanat yılından itibaren askeri seferlerin yanında, yöredeki kendine bağlı halklar ve sürekli kalacak askerler için kentler, kaleler ve sulama sistemleri inşa etmeye başlamıştır. Bu duruma en güzel örnek **Argiştihinili adlı bir kentin kuruluşu ve bu kentin su ihtiyacı için Aza nehrinden su getiren kanalların inşasıdır.** F.KULAKOĞLU000408AÜ00040811/28

KUZEYBATI İRANDA YENİ ÖRGÜTLENMELER

000409F.KULAKOĞLU 11/28

Barşua ve Mana ülkelerindeki toplulukların, kuvvetinin zirvesindeki Urartu'ya karşı ayaklanabilmeleri için destek aldıkları güçler olmalıdır. Doğal olarak yörenin halklarını **Urartu'ya karşı eyleme yönlendiren Asur gücüdür**. Barşua ülkesinin bir bölümünü ve Mana ülkesinin tamamını Urartu'ya bırakmak zorunda kalan Asur, bu yıllarda Urartu'ya doğrudan saldırma gücünü kendinde bulamamış, ve halklarını örgütleyerek ayaklanmalarını sağlamıştır.

Bölgede her geçen gün güçlü bir siyasi varlık olma yolunda ilerleyen **Medlerin de Urartu işgalini pek dostça karşıladığı söylenemez**. Bölgeye Demir Çağlarla birlikte gelmeye başlayan, ancak Asur krallarının yıllıklarında III. Salmanasar'dan sonra sık sık sözü edilen Medler bu kaynaklarda genellikle "ırak ülkelerin Medleri", "doğunun güçlü Medleri" ve "Bikni Dağlarının sınırındaki irak Medler" gibi tanımlarla anılmışlardır. Ancak görülmektedir ki: Medler artık Urartu için "'uzak ülkelerin" halkları değildir.

Bu tarihten sonra Batı İran ülkeleri üze-rinde geliştirilecek her türlü politikada Urartu ve Asur yöneticileri, Medleri de dikkate almak durumundadırlar.

ATLI KAVİMLER TEHLİKESİ

000410F.KULAKOĞLU_11/28

Gücünü büyük oranda Batı İran toprakları üzerinde gelişen olaylara ve bu yöredeki Urartu varlığının sürekliliği için gerekli uğraşlara veren Argiştı, kuzeyde Gökçe Göl Bölgesi'nde tekrar alevlenen olaylara ancak **onüçüncü saltanat yılında** (MÖ. 774) zaman ayırmıştır.

Yazıtlardan anlaşıldığı gibi; sorunun kaynağı, bölgede görülmeye başlanan yeni bir göçebe kavimdir. I. Argiştı **Etiu(ni) ülkesine** yaptığı ve bu ülkeyi ele geçirdiğini bir kez daha belirttiği seferinin kayıtlarında **İşkigulu ülkesine** kadar gittiğini yazmaktadır. İşkigulu terimi daha sonraki yıllarda sadece Urartu için değil, ancak tüm Yakındoğu için önemli problemler yaratacak olan **İskit**lerin bölgedeki varlığını belgelemektedir. MÖ. 2. binyılın sonunda Güney Rusya bozkırlarında yaşayan bu "**atlı kavimler**" daha da güneye inerek Urartu'nun egemenlik tesis etmek istedikleri Gökçe Göl ve civarında yurt edinmek arzusundadırlar. Arpaçay'ın kıyısındaki Kanlıca'da bulunan bir başka yazıtta da adları geçen İşkigulu halkları, ilerki yıllarda sık olarak karşımıza çıkacaktır.

Argiştı'nin **ondokuzuncu yılından** sonraki faaliyetleri ile ilgili fazla bir bilginimiz yoktur. Kralın bu yıldan sonraki yıllıkları hiç bir zaman tamamlanamamıştır. Ancak İşkigulu ülkesine yapılan seferden altı yıl sonra, M.Ö. 768'de, Erzurum yöresindeki Diauehi ülkesinin tekrar ayaklandığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Diauehi kralı olan Utupurşini'ye karşı ne tür önlemler alındığı ya da Diauehi kralının sonu hakkında bilginimiz yoktur. Diauehi ülkesinden Urartu metinlerinde bir daha söz edilmemesi, bu krallığın doğrudan Urartu topraklarına katıldığını ve sorunun bütünüyle halledildiğini gösterir.

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
	000411F.KULAKOĞLU 11/28
Aramu	
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810)	V. Şamsi-Adad (823-811)
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-dan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	Salmannasir (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-705)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa (705-685)	Esar-Haddôn (680-669)
III. Rusa (685-672)	
III. Sarduri (672-640)	Assurbanipal (668-627)
	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
	Sin-sarra-iskun (623-612)
	II.Aşşur-uballit (611-609)
	F.KULAKOĞLU000411AÜ00041111/28

ARGİŞTİ OĞLU SARDURİ (756-730)

Van Kalesi'nin kuzey eteklerinde inşa edilmiş olan bir açık hava tapınağının nişleri içinde ve Van'ın çeşitli noktalarında bulunan çivi yazılı belgeler, Argişti'den sonra başa geçen kralın faaliyetlerini anlatmaktadır. Argişti oğlu Sarduri (II) de bu yazıtlarda kendisini aynen babasının unvanları ile tanıtmaktadır:

'Hükmeden Tanrı Haldi için Argişti oğlu Sarduri bu yazıtı dikti. Tann Haldinin gücü ile Argişti oğlu Sarduri, güçlü kral, yüce kral, dünyanın kralı, Biainili ülkesinin kralı, krallar kralı, Tuşpa kentinin hakimi...'

Kral Sarduri adına bir yenilik olarak "**dünyanın kralı**" unvanını eklemiştir. Aslında bu unvanları alması için her türlü neden vardır. **Asur Krallığı içinde bulunduğu zor günlerden hala kurtulamamıştır.** Bu nedenle Urartu için **Sarduri'nin ilk yıllarında** güneyden gelebilecek ivedi bir tehlike yoktur.

Baba Argişti, Erzurum ve Gökçe Göl çevresindeki ayaklanmaları bastırmış, Kuzeybatı İran'a kaleler ve garnizonlar kurarak bu ülkeyi denetim altına almıştır.

Sarduri için yapılacak en güzel faaliyetler, Çavuştepe veya Kayalıdere gibi yeni kaleler inşa etmek, sefer yapacak ve ganimet elde edecek yeni ülkeler bulmaktır.

Uzun yıllardan beri **Fırat Nehri kavsi içlerine ve ötesine** seferler düzenlenmemiş oluşu II. Sarduri'yi tekrar "batı" seferlerine çıkmaya yönlendirmiş olmalıdır. Saltanatının **birinci yılında Malatya Krallığı üzerine yaptığı seferin** ganimet listesi "batı"ya yönelmesinin haklı bil-gesi niteliğindedir:

"... 10.408 at, 132 katır, 12.321 inek. 9.036 boğa. toplam 21.357 büyük boynuzlu hayvan, 35.467 küçük boynuzlu hayvan, 2.114 savaş silahı, 1.332 yay, 47.970 ok, 1.022.133 ölçek arpa. 111 akarki şarap... 7.079 mina bakır. 336 tutsak..."

Batıya yapılan askeri sefer etraflı şekilde **Kömürhan** veya **İzoli** yazıtı olarak bilenen bir kaya kitabesinde anlatılır. Şu anda Fırat nehri kıyısında bulunan Karakaya Baraj Gölü suları altında yatmakta olan yazıt, Urartu Krallığının en batıya diktiği yazıt olmak unvanını da korumaktadır. Yazıtta:

"Şaşu'nun oğlu Hilaruda, Melitealhelilerin (Malatya) ülkesinin kralı, Argiştı oğlu Sarduri'nin önünde baş eğdi... Argiştı oğlu Sarduri ilerledi. Sarduri şöyle der: Fırat durgundu. Oradan karşıya geçen hiç bir kral yoktu. Ben Tanrı Haldi'ye dua ettim, Urartu tanrıları Teişeba'ya, Şivini'ye dua ettim. İstekte bulundum. Tanrılar beni dinlediler, bana yol açtılar, Tumeişki önünde askerlerimin arasında karşıya geçtim... Savaştan dönerken Hilaruda'nın krali kenti olan Şaşıyi muhasara etlim. Tahkim edilmiş bu kenti savaşarak aldım... Sarduri şöyle der: İçeri girip emrettim; Melitea muhasara edilsin. Hilaruda geldi, önümde ayaklanma kapandı ve kendini affettirmek istedi. Merhamet gösterdim. Altın, gümüş ve eşyaları ganimet olarak Urartu'ya taşıdım. O'nu vergiye bağladım. Hazani, Yaurabi, Tumeişki, Wasini, Maninui, Aruşi, qulburarini, Taşe, quera'nın taşesi ve Meluiani adlı dokuz kaleyi o ülkeden ayırıp kendi topraklanma kattım" denmektedir.

İzoli yazıtının içeriğinden anlaşıldığına göre; bu **seferin en önemli amacı Melitealhe (Malatya) ülkesinin egemenlik altına alınabilmesidir**. Malatya tümüyle Urartu topraklarına katılmasa bile yörenin egemenliği konusunda önemli başarılar elde edilmiştir. Urartu kralı Sarduri'nin Hilaruda'nın yalvarışlarına bakarak O'nu bağışlaması ve yöreden sadece ganimetler alarak ayrılması Urartu'nun sınır bölgelerindeki krallıklara karşı uyguladığı siyaseti yansıtır. Anlaşıldığı kadarıyla Urartu, Melitealhe kentini doğrudan idaresi altına almaktan kaçınmıştır. Melitealhe gibi diğer bazı uç bölge krallıkları Urartu hakimiyetine girmemiş, yapılan ikili antlaşmalarla yenilgiye uğratılan krallık ağır vergiye bağlanarak siyasi bağımlılık altına alınmıştır. Sonuçta ele geçirilen ve Urartu ana yerleşim merkezlerinden bir hayli uzakta olan bu bölgelerde çok sayıda Urartu askeri bırakma gibi bir zorunluluk ortadan kalkmıştır.

Urartu ordusunun Malatya ve civarında, daha genel anlamı ile Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki devletler üzerinde kurmaya çalıştığı ve büyük oranda başarılı olduğu bu girişimler, **Urartu** ile Asur'u kaçınılmaz olarak karşı karşıya getirmiştir. İki ordu **M.Ö. 753 yılında Kuzey Suriye'de savaşa tutuşmuşlardır**. Bu savaş ile ilgili olarak Asur kayıtlarında hiç bir bilgi yoktur. Görülmektedir ki; yenilgi ve başarısızlık krali kayıtlara hiç bir zaman yansımamaktadır. Ancak savaşın galip tarafı Urartu, bu fırsatı kaçırmamış ve galibiyetini Van'da bulunan bir yazıt üzerinde ebedileştirmiştir:

*...Adadnirari'nin oğlu Asur kralı **Assurnirari'yi mağlup ettim...***"

Bu kayıtlar, Urartu'nun Asur Krallığını mağlup ettiğini ifade eden ender yazıtlardan biridir. Bu başarılar II. Sarduri'ye yazılı kaynaklarda *güneşin battığı deniz*" olarak adlandırılan Akdeniz'in ve buradan yapılacak Akdeniz ticaretinin yolunu açmıştır. Yunanistan ve Etrurya'daki bazı mezarlarda ortaya çıkartılan Urartu eserlerinin buralardaki varlık nedeni, Urartu'nun Doğu Akdeniz kıyılarındaki bazı kentleri ihracat limanı olarak kullanmasına bağlanabilir.

ZİRVEDE BİR KRALLIK

000415F.KULAKOĞLU 11/28

Batıdan muzaffer olarak dönen II. Sarduri eylemlerini doğu ülkeleri üzerinde yoğunlaştırmış, **Mana** ve **Babilu** ülkelerine, bir günde 23 kaleyi ele geçirecek kadar başarılı seferler düzenlenmiştir. Aynı yıl kuzey ülkelerinden gelen bir isyan haberi II. **Sarduri'yi kuzeye yönlendirir**. Etiu(ni) ve Liki ülkeleri ve bu ülkelerde yer alan kentler yakılıp yıkılarak tahrip edilir. Yöredeki bazı yerel krallar ağır vergi ve haraçlar karşılığında bağışlanır. İlgili kayıtlarda Etiu(ni) bölgesinde çok sayıda krallıktan ve krali kentten söz edilmektedir.

Anlaşılmaktadır ki; yörede var olan veya bölgeye yeni göçen kabileler, Urartu egemenliğinden hoşnut değillerdir. Bu nedenle Urartu'ya karşı bir birlik oluşturarak isyan etmişlerdir. Sarduri'nin yöreden aldığı haraç listesi bu isyanda hiç de başarılı olmadıklarının *kanıtıdır*

*"...3-500 çocuk, binlerce kadın, 4.000 savaşçı...8.525 büyük boynuzlu siğir
18.000 küçük boynuzlu siğir..."*

Yazıtın ilerleyen satırlarında sefer yapılan üç ülkeden alınan haraçların miktarı, eğer abartılmamış ise, şaşırtacak kadar artar. Bu kez II. Sarduri listesini 12.735 erkek çocuk, 46.000 kadın, 12.000 savaşçı, 2.500 at, 23.335 büyük boynuzlu hayvan ve 58.100 küçük boynuzlu hayvan ile tamamlar. Aktarılan insan sayısının fazlalığı yöredeki isyanın da boyutunu ve Sarduri'nin bu isyana nasıl hoşgörüsüz yaklaştığını göstermektedir. Ele geçen hayvan sayısı ise, yörenin göçebelğe ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapısı ile ilgili bilgi verir.

II. Sarduri M.Ö. 750 yılından hemen sonra **Doğu Karadeniz Dağları** civarındaki Kulha (Kolhis) ve M.O.746 yılından sonra da tekrar **Güneydoğu Anadolu** ülkelerinde askeri eylemlere girişir. Güneydoğu Anadolu'da **Kumahalhi kralı olan Kuştaşpili'yi mağlup eden** Urartu kralı, Gaziantep'in 50 kilometre kuzeydoğusundaki **Halpa ve Uita** kentlerini ele geçirir.

Kumahalhi Asur metinlerindeki Kummuhu ve Klasik Çağ'ın Kommagene'si ile aynıdır. Yöreden elde edilen ganimet son derece zengindir. Kuştaşpili'nin Sarduri'ye ödediği vergi arasında 40 mina saf altın, 800 mina gümüş, 3.000 adet giysi, 2.000 bakır kalkan ve 1.535 bakır kase vardır. Asur krallarının da uzun yıllar altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri elde ettikleri Kumahalhi'nin Urartu denetiminde oluşu, Asur ekonomisine vurulan önemli bir darbedir.

Yörenin elde tutulabilmesi amacıyla Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki devletler ile iyi ilişkiler kurmayı başaran II.Sarduri bu durumunu uzun süre koruyamamıştır.

ASUR OTORİTESİNİN YENİDEN KURULUŞU

Çok zor günler yaşayan Asur, Kuzey Suriye'de uğradığı mağlubiyetler neticesinde yörenin denetimini yitirmesi üzerine daha da sarsılmış olmalıdır. Bu başarısızlığın da etkisiyle olacak, uzun yıllardan beri çeşitli taht kavgaları ve iç isyanlarla uğraşan Asur'da kötü günleri sona erdirecek bir kral zorla da olsa Asur tahtını ele geçirmiştir.

M.Ö. 745 yılında, ordu seferde iken başkent Kalah'ta çıkan bir isyan büyümüş ve aynı yılın Mayıs ayının başında (Airu'nun 13. günü) **Pul** adlı bir köle **III. Tiglat-Pileser** krali adı ile Asur'a hükmetmeye başlamıştır. Yeni kral ile birlikte yapılan idari reformlar sonunda Asur'un karanlık ve zor günleri geride kalmış, yıllar öncesinin özlenen askeri gücü ve bölgedeki tartışılmaz otoritesi yeniden kurulmuştur. **Asur kralı III. Tiglat-Pileser, Yakındoğu'daki varlığının büyük oranda Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarının geri alınmasına ve bu topraklardaki zenginliklerin yeniden Asur'a akmasına bağlı olduğunu anlamıştır.**

Bu amaçla saltanatının **üçüncü yılında, MÖ. 743'de, ordusunu harekete geçiren kral, Kuzey Suriye'ye girer. Urartu kralı Sarduri, yörenin Kent Devletleri ile oluşturduğu koalisyonun başında Asur kralını beklemektedir.** Koalisyonda Arpad kralı Agusin'in oğlu Mati-ilu, Melitealhe (Malatya) kralı Sulumeli, Gurgum kralı Tarhulara, Kumahalhi kralı Kuştaspili, Que kralı Urikki, Karkamış'lı Pisiris ve Sam'atlı (Zincirli) Panammu vardır. Bu koalisyon, Urartu'nun Asur'a karşı uyguladığı politikaların ulaştığı başarının ve söz konusu kent devletleri tarafından bu politikanın nasıl benimsendiğinin gerçek bir kanıtıdır. İki ordu arasındaki savaş, Kumahalhi'nin bir kenti olan **Halpa'da** (Halfeti) gerçekleşir. Açık meydan savaşlarında usla **olan Asur ordusu, II. Sarduri'nin yönettiği ortak gücü yenilgiye uğratır.** Bu kez yıllıklara övgü dolu sözler yazmak sırası Tiglat-Pileser'e attir:

"...Saltanatımın üçüncü yılında Urartu'lu Sarduri bana karşı ayaklandı; (Arpad'lı) Muti-ilu, Melid'li Sulumal Gurgum'lu Tarhulara. Kummuhu'lu Kuştaspili güçlerine güvendiler... Tanrım Assur'un gücüne ve yüceliğine inanarak onlarla savaştım... Büyük bölümünü kılıçtan geçirdim. Dağların uçurumlarını ve vadilerini onların cesetleri ile doldurdum... Sarduri canını kurtarmak için bir gece vakti... Ülkesinin sınırı olan Fırat üzerindeki köprüyü geçerek kaçtı ve bir daha hiç görünmedi..."

M.Ö.743 yılında Asur'un elde ettiği bu başarı meyvelerini vermekte gecikmedi. Seferden sonra Akdeniz kıyılarındaki kentlerden vergi alınabilmesi, Lübnan Dağları ve Amanus Dağları'nın zenginliklerinin tekrar Asur'a akması bunun önemli kanıtlarıdır.

III. TİGLAT-PİLESER ve TUŞPA'NIN MUHASARASI

000418F.KULAKOĞLU_11/28

Tiglat-Pileser'in, Halpa'da Urartu ve yandaşlarına karşı elde ettiği başarı, Urartu'nun Kuzey Suriye Kent Devletleri üzerindeki siyasi etkisini önemli ölçüde azaltmıştı. Ancak Asur kralı **III. Tiglat-Pileser**, bu galibiyet ile yetinmek niyetinde değildi. Kral, Urartu'ya kendi ana yerleşim alanlarında çok daha ağır bir darbe vurmak niyetindedir. Asur yazılı kaynaklarından anlaşıldığına göre Tiglat-Pileser bu fırsatı **M.Ö.735 yılında** yakalayarak bu kez Urartu Krallığının başkentine doğru sefere çıkmıştır. Asur ordusu Urartu toprakları içinde aldığı bir çok başarıdan **sonra Urartu'nun başkenti Tuşpa'ya saldırır ve kenti muhasara altına alır :**

"...Onu kendi kenti Turuşpa da (Tuşpa) muhasara altına aldım (kapattım) ve (kentin) kapısının önünde çok sayıda askerini kılıçtan geçirdim. Krali bir suretimi yaptırarak Turuşpa'nın önüne diktim.. "

Urartu "ya saldıran Asur orduları karşısında Urartu krallarının en güçlü silahı olan **zaman** bu kez de Urartu başkentinin ele geçirilmesini önler. Kentin güçlü sur duvarları ve savunma sistemi Tuşpa'nın, Asur ordularının eline geçmesini engeller. Ancak Tiglat-Pileser Tuşpa civarındaki diğer yerleşmeleri yerle bir eder. Fakat yaklaşan kış nedeniyle olmalıdır ki; Tuşpa'nın muhasarasını kaldırır ve Asur'a geri döner. Sarduri'nin II. Tiglat-Pileser karşısında son on yılda aldığı **bu iki önemli yenilgi** sadece kişisel olarak Sarduri'yi değil, Yakındoğu'daki Urartu gücünü de sarsmış olmalıdır. Merkezi otoritenin sarsılmasıyla bazı **uç boylarındaki ülkeler Urartu egemenliğinden kopmaya başlar.** Urartu tahtına yeni bir kralın bu tarihlerde geçmesinde de bu yenilginin payı büyük olmalıdır. Urartu Krallığı bir kralın saltanat dönemi içinde hem zirveyi yakalamış, hem de bu zirveden aşağıya inmeye başlamıştır. Yakındoğu'nun bir çok krallığında olduğu gibi bu kaderi yaşamak Urartu'da II. Sarduri'ye kismet olmuştur.

URARTU KRALLARI**ASSUR KRALLARI**

000419F.KULAKOĞLU 11/28

Aramu

I. Sarduri (840- 830)

İşpuini (830-810)

Minua (810-785/80)

I. Argiştı (785/80-756)

II. Sarduri (756-730)

I. Rusa (730-714/3)

II. Argiştı (713-685)

II. Rusa (685-645)

III. Rusa (645-605)

III. Sarduri (605-550)

Sarduri

III. Şalmaneser (858-824)

V. Şamsi-Adad (823-811)

III. Adad-nerari (810-783)

IV. Şalmaneser (782-773)

III. Aşşur-dan (772-755)

V. Aşşur-nerari (754-745)

III. Tiglat-Pileser (744-727)

V. Şalmaneser (726-722)

II. Sargon (721-705)

Sanhêrib (704-681)

Esar-Haddôn (680-669)

Assurbanipal (668-627)

Aşşur-etelli-ilani (626-624)

Sin-sarra-iskun (623-612)

II. Aşşur-uballit (611-609)

F.KULAKOĞLU000419AÜ00041911/28

I.Rusa(730-714/3)

000420F.KULAKOĞLU 11/28

II. Sarduri'nin tahtı bırakmasında Tuşpa muhasarasının ve bir anlamda yenilgisinin payı olmuş mudur bilinmemektedir. Ancak M.Ö. 735 yılında Urartu tahtında yeni bir kralın hüküm sürmesi 735 yılı yenilgisi ile ilgili görülebilir. Biainili ülkesinin yeni efendisi ve Tuşpa kentinin yeni hakimi Sarduri oğlu I.Rusa'dır.

Rusa, babası veya büyükbabası gibi yöreye egemen ve güçlü bir krallık devir almamıştı. Aksine babası Sarduri'nin Asur kralı III. Tiglat-Pileser karşısında aldığı yenilgiler, Urartu'nun sınırlarında yer alan bir çok bölgenin Asur'a yitirilmesine neden olmuştur. Asur kralı batıda elde ettiği başarılarını Kuzeybatı İran'da da sürdürmek ve Urartu egemenliğini bu ülkeden bütünüyle atmak arzusunda idi. Bu amaçla Mana ve Barşua'daki yöresel prensler ile çeşitli ittifaklar yapılmıştı. **Rusa için çok önemli bir sorun Kimmerler başta olmak üzere "atlı kavimler" tehlikesi idi.** Sadece Urartu için değil fakat tüm Yakındoğu için bir felaketin habercileri olan Kimmerlerin faaliyetleri büyük tarihçi Herodot'un kitabına bile girecek boyutta idi. Bütün bunların yanında Asur tahtına M.Ö. 721 yılında geçen yetenekli kral **II. Sargon**, Rusa için gerçek bir kabustu.

Rusa dönemine tarihlenen yazıtların bir hayli sınırlı olması bu kralın saltanatı sırasında yaşanan tarihi olayları tam olarak anlamamızı engellemektedir.

I.Rusa'ya ait en önemli yazıtların başında, Revanduz Ovasından Uşnuye Ovasına giden yol üzerinde dikilmiş olan çift dilli (Urartu-Asur) **Topzava** steli gelir. Hasara uğramış yazıtta; Sarduri oğlu **Rusa**'nın Ardini kenti (Asur metninde **Musasir**) kralı Urzana'nın, Rusa'ya başvurduğu ve Rusa'nın, Urzana'nın ordusu ile ilgili bazı düzenlemeler yaptığı anlatılmaktadır. Bu **işbirliğinin anısına olacak bir tapınak inşa edilmiş** ve Ardini kenti kralı Urzana, eyaletin başına yönetici olarak atanmıştır.

Asur gücünün Kuzeybatı İran'daki Mana topraklarında egemenliği ele geçirme girişimlerine bağlı olarak **Urartu buradaki yerel krallar ile Asur'a karşı çeşitli ittifaklar denemektedir**. Bu ittifaklar içinde Ardini kralı Urzana kimi zaman Asur yandaşı olmuş ve Rusa'ya karşı düşmanlık beslemiş, kimi zaman ise Urartu'nun yanında yer almak zorunda kalmıştır. Bu olay da böyle bir siyasetin sonucu olmalıdır.

Mana topraklarında önemli bir güce sahip olan ve Asur kayıtlarında "*tüm **Mannea'nın (Mana) kralı** olarak belirtilen Aza*, Asur'un tarafında yer almakta, Zikirtu'lu Metatti ve Uisdis'li Bagbartu, Urartu yanlısı bir siyaset sürdürmektedir. Bu olaylar çok değil, bir kaç yıl sonra Batı İran'da, Yakındoğu'nun iki süper gücü arasında yaşanacak olan sıcak günlerin habercileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

GÖKÇE GÖL CİVARINDA GELİŞEN OLAYLAR

000422F.KULAKOĞLU 11/28

I. Rusa'ya ait önemli yazıtlardan ikisi kuzey ülkelerinde, yani Gökçe Göl civarında ortaya çıkmıştır. Gökçe Göl kıyısındaki **Kelagran**'da bulunan aynı adlı **yazıt, I. Rusa'nın gölün her iki yakasında çok sayıda kralı sadece bir gün içinde dize getirdiğini belirtmektedir:**

"...Gölün bu yakasında ve diğer yakasında 23 kralı tek bir yıl içinde ele geçirdim. Kadın ve erkekleri Biainili ülkesine taşıdım... Tanrı Teişeba için kralı bir kent inşa ettim ve adını Tanrı Teişeba'nın kenti' koydum."

Aynı bölgede **Kamo Köyü** (Tsovinar) yakınında bulunan bir başka Rusa **yazıtında** da bölgedeki Uelikuhi kralının mağlup edildiği ve eyaleti yönetmesi için bir valinin burada görevlendirildiği yazılmaktadır. Söz konusu ülkenin Sarduri tarafından da ele geçirilmiş olması, yörede hareketlenen "**göçebe kavimler**" tehlikesinin bir belirtisi olarak benimsenebilir. Burada ise Tanrı Haldi için bir 'Haldi kapısı' ve bir "**Tanrı Haldi kenti**" inşa edilmiştir. Bölgede yoğun inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, yörede baş gösteren ayaklanmaları denetim altına almak için olmalıdır.

ASUR'DA GÜÇLÜ BİR KRAL: II. SARGON

M.Ö. 721 yılında V. Salmanasar'ın yerine ^{000423F.KULAKOĞLU_11/28} Asur tahtına çıkan **II. Sargon, üçüncü yıl seferinin Mannea ülkesi üzerine yöneltilmesi**, bu ülkede önemli olayların geliştiğini göstermektedir.

M.Ö. 719 yılında iki Mannea kenti olan Suandahul ve Durkukka'nın, Asur kralı Sargon'un yandaşı olan **Mannea'lı (Manalı) Ianzu**'ya karşı ayaklandıkları görülür. Yörede etkili olduğu anlaşılan ve Medli bir prens olan Zikirtu'lu Metatti de isyancıların arkasında yer alır. İsyancılar ile baş edemeyeceğini anlayan Ianzu, **Asur kralı Sargon'dan yardım ister**. Bu isteği karşılıksız bırakmayan Sargon yöreye kuşatmada kullanılacak silahlarla donatılmış bir ordu gönderir ve isyancı kentleri ele geçirerek yakıp yıkar. Urartu kralı Rusa'nın yardımlarına karşın isyancı halk yöreden alınarak Kuzey Suriye'ye sürülür. Mannea ülkesindeki bu önlemler yöre halkının Asur'a karşı ayaklanmasını engellemez.

M.Ö. 716 yılında Urartu kralı Rusa ve Zikirtu'lu Metatti'nin desteklediği bir başka isyan gelişir.

Mannea'nın yeni kralı ve Ianzu gibi Asur'un yandaşı olan Aza, isyanda öldürülerek cesedi Urmiye Gölünün güneydoğusundaki Uauş Dağına atılır. Bu yeni gelişmelere karşı da Asur ordusunun tepkisi ani ve sert olur. İsyancılar içinde yer alan Uidis'li Bagbartu yakalanarak Azanın öldürüldüğü yerde derisi yüzülür. Sargon öldürülen Aza'nın yerine kardeşi Ullusunu'yu, Mannea (Mana) tahtına çıkartır. **Ancak bir süre sonra Ullusunu, Asur'a sırt çevirerek Urartu Kralı Rusa ile anlaşır. M.Ö. 715 yılında Ullusunu'nun iyi niyetini kanıtlamak amacıyla çok sayıdaki Mannea kentini Rusa'ya ganimet olarak verdiği gözlenmektedir.**

Olaya yine tepki gösteren Sargon, yöredeki bir çok kale ve kenti ele geçirerek düzeni bir kez daha kendi lehine çevirir. Sargon, Batı İran'daki Urartu egemenliğini ve bu yöre liderleri üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldırmak amacındadır. **Urartu toprakları içinde faaliyet gösteren ve veliaht prens Sanherib'in yönettiği Asur'lu casuslar, Kimmerler'in Urartu için büyük sorunlar yarattığını ve Urartu ordusunu mağlup ettiğini Sargona bildirirler.** İstihbarat teşkilatlarının tarihteki ilk örneği olan Asur gizli servisinin raporlarından anlaşıldığı gibi: Urartu'lu Rusa, Kimmerlere karşı başarısız bir sefer yapmıştır.

Seferin Kimmerlerin daha yoğun olarak yaşadıkları kuzey ülkelerine karşı yapıldığı genellikle inanılan öneridir. Ancak son yıllarda ortaya çıkan kısa bir mektup, bu önerinin doğruluğunu sorgulayacak niteliktedir. Asur'a gönderilen mektupta "***Kimmerler gittiler. Mannea ülkesinden Urartu topraklarına girdiler***" ifadesi vardır.

Olasılıkla **Kimmerler bu tarihlerde Kafkasya'dan, İran içlerine kadar ilerlemişler** ve buradan Urartu üzerine yürümüşlerdir. Urartu ordusu Uasi ülkesinde yenilgiye uğramış, ordu büyük oranda tahrip edilmiş, ordu komutanı ve eyaletlerdeki iki vali esir alınmış ve **Urartu kralı Tuşpa'ya geri çekilmek durumunda kalmıştır**. Rusa, Tuşpa'ya varmadan başkentte bir isyan başlamış ve bu durum Urartu kralını daha da zor durumda bırakmıştır. Başkentte varan kral, isyancı komutanları, ayaklanmaya katılan yirmi yüksek memuru ve 100 askeri idam ettirmiş, ayaklanmayı bastırmıştır.

SARGON'UN SEKİZİNCİ SEFERİ ve URARTU

000425F.KULAKOĞLU 11/28

Urartu ülkesinde gelişen bu olaylar Asur kralı II. Sargon'un, Mannea ülkesindeki Urartu varlığını ortadan kaldırması için kaçırılmayacak bir fırsatın doğmasına neden oldu. Asur'un sınır boylarındaki ülkeleri denetim altına alması ve buralardan Urartu'ya hiç bir yardımın gelmemesinin sağlanması bu fırsatı daha da değerli kılmıştır. M.Ö. 714 yılının Du'uzu ayında (geç Haziran) Asur ordusu, başında II. Sargon olmak üzere Mannea topraklarındaki Urartu hedeflerine saldırıya geçer. Bilim dünyasında "Sargon'un Sekizinci Seferi" olarak bilinen sefer sırasında gelişen olaylar ve tableti kaleme alan **Asur'lu katip Nabu-şallim-şunu** tarafından aktarılan gözlemler, sefer sonunda Sargon tarafından *tanrıların babası Assur'a* sunulan bir mektupta etraflı olarak anlatılır. Asurlu katip sadece sefer sırasında yapılan savaşları, kalelerin muhasarasını ve ele geçirilen ülkeleri vermekle yetinmemiş, güzergah üzerindeki bir çok ülkenin coğrafi yapısı, bitki ve hayvan örtüsü, sulama ve tarımsal faaliyetleri, ülkelerde inşa edilen bazı kalelerin inşaa teknikleri ve mimari özelliklerini de vermiştir. Yazıttan anlaşıldığına göre Sargon, ordusunu topladıktan sonra askeri kampını hazırlamış ve Kalah kentinden hareket etmiştir. Yukarı ve Aşağı Zap nehirlerini geçen Sargon, günümüzün Süleymaniye yöresi ile tanımlanabilecek Zamua ülkesine girer. Bu noktada **seferin amacı yörenin güçlü liderlerinden olan Mannea'lı Ulusunu'dan geçmiş yılların intikamını almaktı:**

"...(Ulusunu) Asur kralının geçmiş yılların intikamını almak isteğinin (henüz) geçmediğini" bilmektedir.

Mannea Bölgesinde ilerleyen Asur ordusu ve Sargon, Ulusunu ve krallığın başkenti İzurtu'dan gelen yaşlılar tarafından karşılanır. Amaç Sargon'dan **af dilemektir**. Ağır vergiler ve haraçlar karşılığında eski düşman affedilir.

Asur ordusu Parsua ülkesine doğru ilerler. Yöredeki Namri, Sangibutu ve Bit-Adini valileri ve Medler, Sargon'un intikamından kurtulmak için kendisine ağır vergiler öderler. Urartu egemenliğini Kuzeybatı İrandan kaldırmak kararlığında olan **Sargon, Urartu hakimiyetinde olan Missi'ye hareket eder.** Çeşitli anlaşma ve vergiler karşılığında bu ülkeye de **merhamet** gösterilir.

Anlaşılmaktadır ki; **Sargon, Urartu ordusu ile karşı karşıya gelmeden önce Urartu yandaşı bütün beylikleri kendi tarafına çekmek veya Urartu'ya yardım edemez duruma getirmek istemektedir.**

Urartu'nun egemen olduğu Zikurtu seferin bu aşamasındaki önemli hedefidir.

Sargon, Zikurtu'lu Metatti'yi Rusa ile karşılaşmadan önce bertaraf etmek gereğini duymuş ve *"son zamanlarda kötü kararlar veren ve Ursa (Rusa) ile birlesen"* Metatti'ye saldırmıştır. Ancak Metatti, ordusunu alarak yöreden uzaklaşmış ve belki de Urartu ordusu ile birleşmek üzere dağlara sığınmıştır.

Sekizinci seferin en önemli aşaması, Asur ordusunun Mannea'nın bir bölgesi olan Uışdiş'e ilerlemesi ile başlar. **Urartu ordusu ve yandaşları, olasılıkla Urmiye Gölünün güneydoğusunda konumlanan Uauş Dağı'nda Asur ordusunu beklemekte idiler.** İki ordu arasındaki *"savaş çok vahşi ve korkunç oldu."* Sargon'a göre; *"...ova düşman kanları ile doldu, toprak düşman kanları ile sanki bir elbise gibi boyandı."* Urartu kralı Rusa *"...hayatını kurtarmak için savaş arabasını terk etti, bir kısrağa binip ordusunun başından kaçtı."*

Yazıttaki bu aşağılamalara karşın Rusanın akibeti kesin olarak bilinmemektedir. Aynı yazıtta Rusa için;

000427F.KULAKOĞLU 11/28

..benim güçlü silahlarımın gürültüsünden ürktü ve krali kenti Tuşpa'yı terketti ve dağlara kaçtı" denilmektedir. Olasıdır ki; Uauş **Dağında Sargon, Rusa'nın başında olmadığı Urartu ordusunu ve yandaşlarını mağlup etmiştir.** Uauş galibiyetinden sonra Sargon ani bir kararla *"yüzünü Urartu topraklarına çevirir"* ve batıya doğru ilerlemeğe başlar. Kotur Çay vadisinden **Armarili ülkesine giren Sargon, bu yöredeki bir çok Urartu kalesini yağmalar ve ele geçirir.** Seferin ilerleyen bölümlerinde **Sargon'un " ... yay, kalkan ve mızrak ile donatılmış ve savaşmak için eğitilmiş 1.000 cesur ve vahşi süvarisi"** ile yörenin tüm ülkeleri için kutsal olan **Musasir (Ardini) kentine saldırmak kararını aldığı** görülür. Ancak bu kararın alınmasında, Sargon'un sefere çıkmadan önce amaçladığı hedefi tam olarak gerçekleştiremediğinin izleri vardır. Asur kralının seferin kayıtlarına geçmiş kendi ifadesi bunu hatırlatmaktadır:

...kalbimdeki acıyla tüm savaş arabalarımı, çok sayıda atlarımı ve tüm ordugahımı Asur'a gönderdim..."

Sargon'un Urartu kralı ile birlikte hareket eden **Musasirli Urzana'dan intikam almak** isteğini kesindir. Bu nedenle Kirhi ülkesindeki Zap'ı ve sarp dağları büyük güçlükler ile asan **Sargon görkemli bir merasim ile Musasir kentine girer. Musasir bütünüyle tahrip edilir,** Urzana'nın kızları, karısı ve 6.110 vatandaşı başka ülkelere sürgüne gönderilir. Daha sonraki bölümlerde sözünü edeceğimiz gibi kutsal Musasir tapınağı yağma edilir ve tapınak hazinesi Asurlu memurlar tarafından tek tek sayılarak ve tartılarak Asur ülkesine taşınır.

Korsabad kabartması üzerinde bu yağma olayı çok çarpıcı bir şekilde betimlenmiştir).

Musasir'den elde edilen ganimet, antik kaynaklarda yağma edilen en zengin ganimet olarak bilinir. Musasir'in ele geçirilmesi seferin son aşaması idi ve bu noktadan sonra Sargon *"...güvence içinde yurduna döndü."* Sekizinci seferin Urartu egemenliğinin Kuzeybatı İran'dan tamamıyla atıldığını söylemek pek mümkün değildir. Ancak bu egemenlik önemli ölçüde Asur lehine el değiştirmiştir.

I. RUSA'NIN SONU ve YENİ KRAL II. ARGİŞTİ

000428F.KULAKOĞLU 11/28

Sekizinci seferin kayıtlarında geçen bir çok yer ve kentin konumlandırılması ile ilgili ileri sürülen farklı öneriler, Asur ordusunun Kalah'tan başlayarak sefer boyunca izlediği yol konusunda da değişik önerilerin yapılmasına neden olmuştur. Özellikle Uauş, Uişe, Ulhu, Armarili, Hubuşkia ve Musasir'in konumlandırılmasına bağlı olarak seferin, Urmiye Gölü'nün doğusunu ve Van Gölü'nün batısını da içine alan geniş topraklar içinde farklı güzergahlar izlediği önerilmiştir.

Bütün önerilerde ortak olan en önemli nokta, **Sargon'un** Urartu Krallığının başkenti **Tuşpa'ya kadar gelmediği** ve bu kente saldırmadan seferini tamamladığıdır. Urartu kralı Rusa'nın akibeti de kesin olarak bilinmemektedir. Seferin kayıtlarında Rusanın mağlubiyet haberi üzerine hastalandığı bildirilirken, aynı yılın yıllıklarında **"Rusa'nın kendi demir kaması ile kendini kalbinden bir domuz gibi bıçakladı ve yaşamına son verdi"** denilmektedir.

Rusa'nın Sargon karşısında aldığı bu yenilgi veya Kimmerler karşısındaki başarısızlığı nedeni ile yaşamına son verdiği düşünülebilir.

Kesin olan durum şudur ki; M.Ö. 714 yılı I. Rusa'nın Urartu tahtındaki son yılıdır. Bu tarihte yeni bir kral **Rusa oğlu Argiştı (II)**, Urartu tahtında hüküm sürmeye başlayacaktır.

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
	000429F.KULAKOĞLU 11/28
Aramu	
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810)	V. Şamsi-Adad (823-811)
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-dan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	V. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-685?)	
	Sanhêrib (704-681)
	Esar-Haddôn (680-669)
	Assurbanipal (668-627)
III. Sarduri	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
	Sin-sarra-iskun (623-612)
	II. Aşşur-uballit (611-609)
	F.KULAKOĞLU000429AÜ00042911/28

II. Arğışti: 713-685? (707+22 yıl:28 yıl saltanat)

000430F.KULAKOĞLU 11/28

Bu döneme ait yazılı belgeler bir hayli sınırlıdır. Asur kayıtlarında da bu kral ile ilgili fazla referans yoktur. II. Sargon'a ait olan bir yazıtta, yeni kralın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarındaki kent devletlerini kendi yanına çekmek için uğraş verdiği ve bu eylemde de bazı başarılar elde ettiği belirtilmektedir. **Kummuhu kralı Mutallum ile II. Arğışti arasındaki ittifak** Asur metinlerine şöyle yansımıştır:

"...Kummuhu ülkesinin kralı, günahkar Hititli Mutallum... Urartu kralı Arğışti'nin gücüne güvenerek ve O'nunla birlik yaparak ... ödemesi gerekli yıllık vergiyi ve haraçları (ödemeyi) durdurdu..."

Bu ittifakın Asur kralının Babil'de olduğu M.Ö. 709 yılında yapılmış olması gerekmektedir.

II. Argişti'yi saltanatı boyunca uğraştıran en önemli olaylar "*göçebe kavimlerle*" ilgilidir. Bu dönem ***göçebe kavimlerin*** Kafkas ötesindeki bölgelerden gelip Urartu toprakları içinden geçerek, Batıya Frigya üzerine gittiği dönemdir. Bu kavimler M.Ö. 685 yılında Gordion kentini yağma eden **Kimmerlerdir**. Argişti M.Ö. **707** yılında Kimmerler ile savaşmış ve aynen babası gibi o da Kimmerler karşısında yenilmekten kurtulamamıştır. Argişti'nin Kimmerler karşısında aldığı bu yenilgi, Argişti'nin Urartu tahtında **22 yıl** daha saltanat sürmesine engel olamamıştır. Kralın bu başarısında Kimmerlerin bölge toprakları içinden geçerek batıya, Anadolu'nun içlerine yönelmeleri etkili olmuştur Erzincan yakınlarında inşa edilen ve olasılıkla II. Argiştiye ait olan Altıntepe Kalesi Anadolu içlerinden bir gün geri döneceği düşünölen Kimmerlerden korunmak için yapılmış olabilir. Kimmer tehlikesinden kurtulan Argişti, krallığın farklı yörelerinde imar faaliyetlerine girişti. Özellikle Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş yakınlarında bulunan bazı yazıtlar, kralın bu bölgede çeşitli bağ, bahçe ve su kanalları yaptırdığını göstermektedir. Aynı yazıtlar kralın adını taşıyan Argiştihinili adlı bir kentin de yine bu bölgede inşa edildiğini yazmaktadır. Olasılıkla **Erciş adı Argistinin** kurduğu bu kentten günümüze dek gelmiştir. II. Argişti döneminde inşa edilen bazı kalelerin dağılımları dikkate alındığında **Urartu sınırlarının özellikle doğuda bir hayli genişlediği** görölmektedir. Batı İran'da Ardebil'den Hazar Denizine giden yol yakınlarındaki Savalan Dağı'nın eteklerindeki Sarab'ta bulunan iki yazıt Urartu sınırlarının bu yörelere kadar geldiğinin kanıtıdır. Yazıtlardan biri aynen şöyledir:

"Tanrı Haldi'nin gücü ile Rusa oğlu Argişti söyler. Arhu ülkesine sefere çıktım. Uşulu, Buqu ülkelerini ele geçirdim. Muna nehrine kadar ilerledim, oradan geri döndüm. Gir. Gituha(ni). Tuişdu ülkelerini zaptettim. Rutum(ni) kentini aldım. Ele geçirdiğim ülkeleri haraca bağladım. Zorla ele geçirdiğim bu kaleleri ye-niden inşa ettim, adını Argişti-irdu (Argişti'nin vassal kenti) koydum. Biaina'nın gücünü göstermek üzere, Haldi'nin gücü ile güçlü kral, evrenin kralı, krallar kralı Tuşpa kentinin kralı..."

Krala ait diğer yazıtlardan biri üzerinde krali olmayan bir şahıs adına rastlanması ve yazıtın konusu ilgi çekicidir: *"Rusa oğlu Argisti bir oku, Gilurani ormanının önünden Batu'nun oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar 950 lokot (476 metre) fırladı."*

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
	000432F.KULAKOĞLU 11/28
Aramu	
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810)	V. Şamsi-Adad (823-811)
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-dan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	V. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-685?)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa 685?-650/645?	Esar-Haddôn (680-669)
	Assurbanipal (668-627)
III. Sarduri	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
	Sin-sarra-iskun (623-612)
	II. Aşşur-uballit (611-609)
	F.KULAKOĞLU000432AÜ00043211/28

II. Argişti'yi saltanatı boyunca uğraştıran en önemli olaylar "*göçebe kavimlerle*" ilgilidir. Bu dönem ***göçebe kavimlerin*** Kafkas ötesindeki bozkırlardan gelip Urartu toprakları içinden geçerek, Batıya Frigya üzerine gittiği dönemdir. Bu kavimler M.Ö. 685 yılında Gordion kentini yağma eden **Kimmerlerdir**. Argişti M.Ö. **707** yılında Kimmerler ile savaşmış ve aynen babası gibi o da Kimmerler karşısında yenilmekten kurtulamamıştır. Argişti'nin Kimmerler karşısında aldığı bu yenilgi, Argişti'nin Urartu tahtında **22 yıl** daha saltanat sürmesine engel olamamıştır. Kralın bu başarısında Kimmerlerin bölge toprakları içinden geçerek batıya, Anadolu'nun içlerine yönelmeleri etkili olmuştur. Erzincan yakınlarında inşa edilen ve olasılıkla II. Argiştiye ait olan Altıntepe Kalesi Anadolu içlerinden bir gün geri döneceği düşünölen Kimmerlerden korunmak için yapılmış olabilir. Kimmer tehlikesinden kurtulan Argişti, krallığın farklı yörelerinde imar faaliyetlerine girişti. Özellikle Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş yakınlarında bulunan bazı yazıtlar, kralın bu bölgede çeşitli bağ, bahçe ve su kanalları yaptırdığını göstermektedir. Aynı yazıtlar kralın adını taşıyan Argiştihinili adlı bir kentin de yine bu bölgede inşa edildiğini yazmaktadır. Olasılıkla **Erciş adı Argistinin** kurduğu bu kentten günümüze dek gelmiştir. II. Argişti döneminde inşa edilen bazı kalelerin dağılımları dikkate alındığında **Urartu sınırlarının özellikle doğuda bir hayli genişlediği** görölmektedir. Batı İran'da Ardebil'den Hazar Denizine giden yol yakınlarındaki Savalan Dağı'nın eteklerindeki Sarab'ta bulunan iki yazıt Urartu sınırlarının bu yörelere kadar geldiğinin kanıtıdır. Yazıtlardan biri aynen şöyledir:

"Tanrı Haldı'nın gücü ile Rusa oğlu Argişti söyler. Arhu ülkesine sefere çıktım. Uşulu, Buqu ülkelerini ele geçirdim. Muna nehrine kadar ilerledim, oradan geri döndüm. Gir. Gihu(ni). Tuişdu ülkelerini zaptettim. Rutum(ni) kentini aldım. Ele geçirdiğim ülkeleri haraca bağladım. Zorla ele geçirdiğim bu kaleleri ye-niden inşa ettim, adını Argişti-irdu (Argişti'nin vassal kenti) koydum. Biaina'nın gücünü göstermek üzere, Haldı'nın gücü ile güçlü kral, evrenin kralı, krallar kralı Tuşpa kentinin kralı..."

Krala ait ender yazıtlardan biri üzerinde kralı olmayan bir şahıs adına rastlanması ve yazıtın konusu ilgi çekicidir: "*Rusa oğlu Argisti bir oku, Gilurani ormanının önünden Batu'nun oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar 950 lokot (476 metre) fırladı.*"

Urartu topraklarında gelişen olayları bir nebze de olsa, krallığın farklı bölgelerinde yürütülen yapım faaliyetlerini dikkate alarak anlamak mümkündür. **II. Rusa kendisinden önce veya sonra bir kralın başaramadığı sayıda kale inşa etmiştir.**

Bu kalelerin bir kısmına da kendi adını vermekte çok kararlı olmuştur. Rusa'nın inşa ettiğini epigrafik delillerle bildiğimiz kaleler şunlardır:

Gökçe Göl yakınındaki **Karmir-Blur** (Teişebani),

Kuzeybatı İran'da Akçay kenarındaki **Bastam** (Rusa-i Uru-Tur),

Van-**Toprakkale** (Qilbani Dağı önündeki Rusahinili),

Adilcevaz **Kef Kalesi ve Ayanis Kalesi** (Eiduru Dağı önündeki Rusahinili).

Yukarıda söz edilen kalelerin dağılımı incelendiğinde en az üç tanesinin başkent Tuşpa'nın yakın çevresinde ve başkentten savunma sistemini güçlendirmek için yaptırıldığı görülür. Bu durum, kralın başkent Tuşpa'nın savunmasına verdiği önemi ve muhtemel bir tehlikenin varlığını ortaya koyar. Bastam ve Karmir-Blur Kaleleri ise Urartu Krallığının en önemli iki eyalet merkezi içinde ve "atlı kavimler" tehlikesinin olası geliş yönü üzerinde yer almaktadır.

Şimdilik sayıları beşi bulan ve hepsi çok görkemli, iyi planlanmış bu büyük kalelerin inşası için önemli miktarda mali bir gücün var olması kaçınılmazdır. Gerek mimaride ve gerekse sanatın diğer dallarında gözlenen ve tarafımızca "yeniden doğuş" olarak adlandırılan bu kalkınma hamlesi için devlet kasasının dolu olması gereklidir. II. Rusa'nın babasının uzun yıllar saltanat sürmüş olmasına karşın çok zengin bir hazine devrettiğini, saltanatı sırasındaki başarısızlıklar dikkate alınarak düşünmek zordur. Bu durumda II. Rusa tüm saltanatı boyunca devam eden bu ekonomik ve siyasal gücü nereden elde etmiştir ve O'nu diğer krallardan farklı kılan nedir?..

Bu konuda hiç bir yazılı belge yok. **Ancak bürokraside yapılan değişiklikler, eyaletlerde gerçekleştirilmiş yeni bir vergilendirme ve vergi toplama yöntemi ve Rusa'nın göçebe kavimlere karşı uyguladığı akılcı politikalar bu başarının sırları olmalıdır.**

Göçebe kavimler ile Rusa arasında bir ittifakın var olabileceğini gösteren bazı yazılı belgeler vardır. Bunlardan en önemlisi Toprakkale'de bulunan ve üzerinde "... İşgigulu kralının oğlu Sağa-dumu-tar'ın Argişt'i'nin oğlu Rusa'nın kentinden Mana ülkesine gittiği yıl..." yazılıdır.

Bu kayıtlar bize göçebe kavimler ile Rusa arasında gelişen bazı ittifakların var olduğu göstermektedir. Asur kralı Esarhaddon'un Şupria Bölgesi'nde muhtemel bir Urartu-Kimmer ortak saldırısından korkması da bu işbirliği için bir ipucu niteliğindedir. II. Rusa göçebe kavimler ile zaman zaman işbirliği içinde olsa da bu büyük tehditin altında yaşamış olmalıdır. Çağdaş Asur krallarının Kimmer ve İskitlere karşı verdiği savaşlar, aynı tehlikenin Urartu için de geçerli olabileceğinin kanıtıdır.

II. Rusa döneminde Asur ve Urartu arasında gerçekleşen ikili diplomatik görüşmeler, bu ortak düşmanın korkusundan kaynaklanmıştır. Göçebe kavimlerin yanında İran içlerinde gücünün zirvesine çıkmış olan Medler'in tehditleri de bu yakınlaşmanın bir diğer nedenidir. Olasılıkla M.Ö. 654 yılında II. Rusa diplomatik bir heyeti Asurbanipal'ın sarayına yollamıştır:

"O zaman Urartu kralı Rusa tanrılarımın gücünü duydu ve benim karşı koyulamaz haşmetiminden korktu. Asillerini beni selamlamaları ve Arbela'da (barış yapmak için) gönderdi."

Benzer bir heyet **II. Rusa'dan sonra başa geçen III. Sarduri döneminde de Asur'a gönderilmiş** ve Asur ile iyi ilişkiler tesis etmenin yolları aranmıştır. Bütün bu gayretler sadece Urartu'nun değil aynı zamanda Asur krallarının da çevrelerindeki ölümcül tehlikenin boyutlarını sergilemektedir. II. Rusa'nın askeri ve idari yönden alışılmamış reformlar gerçekleştirmek istemesinin temel nedeni etraftın saran bu tehlikeden kurtulabilmek olmalıdır.

AYANIS KALESİ ve II. RUSA'NIN SALTANAT TARİHLERİ

0004365 F.KULAKOĞLU 11/28

II.Rusa'nın saltanatının başladığı tarih gibi saltanatının sona erdiği tarih de kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Rusa ile ilgili bu bilinmezlikler kendinden sonra gelen veya geldiği bazı bilim adamları tarafından önerilen son dört kral için de aynıdır. Konu ile ilgili yazılı kaynakların yokluğunda başvurulabilecek arkeolojik veriler de yeterli bilgi vermekten uzaktır. M.Ö. 645 yılı Rusa'nın tahtı bırakmak durumunda kaldığına genel olarak inanılan tarihtir. Ancak bu tarihin özellikle Bastam Kalesi'nde ortaya çıkan bazı arkeolojik veriler ışığında daha erkene, olasılıkla da M.Ö. 650 yıllarına kadar geriye çekilmesi eğilimi de vardır. Eğer durum böyle ise II. Rusa, Bastam Kalesi henüz yirmi yaşında iken tahttan ayrılmak durumunda kalmıştır. Son yıllarda Ayanis Kalesi'nden elde edilen dendrokronolojik sonuçlar bu konuda kesin sayılabilecek bazı sonuçlar vermiştir.

Ayanis tan elde edilen veriler, kalenin inşası için gerekli ağaç kesiminin M.Ö. 655 yılında başladığını, yoğun ağaç kesiminin 653 ve 652 yıllarında sürdüğünü ve kalenin **M.Ö.651 yılında tamamlandığını** göstermiştir. Bu durumda II. Rusa'ya ait olan en geç tarihli kale Ayanis olmalıdır. Kalede yapılan kazılar en az iki yapım evresinin var olduğunu, yangın ile tahrip olan kalenin bu yangından sonra onarılarak tekrar belli bir süre kullanıldığını göstermiştir. İkinci kullanım evresinin ne kadar sürdüğü kesin olmamakla beraber en az 4 veya 5 yıl sürmüş olabileceği düşünülmektedir. **Bu durumda Ayanis Kalesi M.Ö.645 yıllarına kadar varlığını korumuş olabilir.** Bu yıllarda nedeni belli olmayan büyük bir yangın ile kale tamamen tahrip olmuş ve belki de bir daha Urartular tarafından yerleşilmemiştir. Ayanis Kalesi'nin, II. Rusa'nın 34. saltanat yılında tamamlandığı kabul edilirse ve kalenin en az 5 yıl kullanıldığı varsayılırsa, Urartu kralının tahttan inişi veya saltanatının sona erışı için önerilen **M.Ö. 645 yılı** pek de hatalı olmamalıdır. Ayanis Kalesi'nde ortaya çıkartılan tapınak yazıtı Rusa'nın askeri eylemleri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu yazıtın yayınlanması bir çok konuyu aydınlatacaktır.

II. Rusa'dan sonra Urartu Krallığının başına kimlerin ne kadar süre ile geçtiği konusu uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Öyle görülmektedir ki; eldeki arkeolojik ve epigrafik verilerin böyle kalması durumunda daha da tartışılacaktır. **Asur yazılı kaynaklarında bir Urartu kralı hakkındaki son referans III. Sarduri'ye aittir.** Asur kralı Asurbanipal'e ait olan bir yazıtta:

"Babama krali babası tarafından kardeşlik mesajları yollayan Urartu kralı İştarduri (Sarduri) o zaman tanrıların bana bahsettiği yüce gücü duydu... bana haberciler gönderdi... bana haber yolladı (ve) dedi ki: Efendimi, kralımı kutlarım..."

Kuzey eyaletlerindeki Arin-Berd'te bulunan bazı eserler üzerinde **Erimena oğlu Rusa'nın kendisini "güçlü kral büyük kral Tuşpa kentinin hakimi" olarak tanımladığına tanık olunmaktadır.** Bu durumda **II. Rusa'dan sonra krali bir unvana sahip ikinci kişinin de III. Rusa olabileceğini önermek mümkündür.**

Ancak **III. Rusa'nın babası** olarak gösterilen Erimena'nın krali bir unvanının bulunmaması, kendisinin hiç bir zaman Urartu tahtına geçmediğinin kanıtı olarak benimsenmiştir. Bu durumda **III. Rusa'nın, Urartu sınırları içinde gelişen çalkantı ve kavgalar sırasında tahtı zorla ele geçirdiği veya bir başka bölgede krallığını ilan ettiği** düşünülebilir.

III. Rusa'nın Urartu'nun son kralı olduğuna inanılmasına karşın, Karmir-Blur'da bulunan iki mühür baskısı üzerinde "Rusa oğlu Rusa" adına da rastlanmaktadır. Bu sonuncu Kusanın bu bölgede hüküm süren bir prens olması mümkündür.

Ancak yine de **IV. Rusa olarak adlandırılan bir başka Urartu kralını da göz ardı etmek mümkün değildir.**

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
	000438F.KULAKOĞLU 11/28
Aramu	
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810)	V. Şamsi-Adad (823-811)
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-dan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	V. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-685?)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa (685?-650/645?)	Esar-Haddôn (680-669)
Erîmena	
III. Rusa	Assurbanipal (668-627)
III. Sarduri	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
IV. Sarduri	Sîn-şarra-işkun (623-612)
	II. Aşşur-uballit (611-609)
	F.KULAKOĞLU000438AÜ00043811/28

VE SON

M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında **İran'da Medler** yöresini tek egemen güç durumuna gelmişler. bölgede yaşayan İskitleri de içlerine alarak Asur kralları için gerçek bir tehlike olmuşlardır. Med, İskit ve Babil güçlerinden oluşan ortak bir ordu **M.Ö. 612 yılında Ninive kentine saldırmış** ve ele geçirmiştir. Bu yıldan sadece bir kaç yıl sonra Yakındoğu'nun süper gücü olan **Asur Krallığı** bir daha geri gelmemek üzere **ortadan kalkmıştır**. Urartu Krallığının bu ortak güçten etkilendiği konusunda yazılı kaynaklara yansıyan bir veri yoktur. Ancak bu krallığın da son yıllarını yaşadığı bellidir.

Urartu'nun yıkılışı ile ilgili bazı öneriler vardır. Bunlardan ilki, Krallığın **M.Ö. 609 tarihinden sonra Medlerin egemenliğine geçmiş olabileceği**dir. Van Gölü çevresinde yapılan kazılarda, Medlerin bu bölgelerde yerleşmiş olduklarına ait hiç bir yazılı ve arkeolojik belgenin ele geçmemiş oluşu bu öneriyi **şüphe** ile değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir.

Çavuştepe ve Karmir-Blur kazılarında İskit silah ve eserlerinin bulunması Urartu Krallığının bu kavim tarafından yıkıldığı önerisinin yapılmasını sağlamıştır. Yakındoğu'nun en güçlü siyasi ve askeri örgütü olan Asur'un ortadan kalkmasından sonra bölgenin tarihi olayları büyük oranda İskit ve Medler tarafından yönlendirilmiştir. Yazılı kaynaklarda Urartu Krallığından son söz edilmişlerden biri yine bu kavimler ile ilgilidir. M.Ö. 609'a tarihlenen Babil kroniklerinde İskit'lerin "Urartu topraklarına kadar" ilerlediği belirtilmiştir. **Aynı kaynaklar M.Ö. 608-607 yıllarında Yukarı Dicle vadisindeki Urartu topraklarının da ele geçirildiğini yazar.** Bu bilgiler Urartu Krallığının en azından bu tarihe kadar varlığını sürdürdüğünü kanıtlamaktadır.

Urartu ile ilgili en son bilgiler Eski Ahit'te geçer. Yeremya (Jeremiah), kral Zedekiah'ın dördüncü yılında, M.Ö. 594, Urartu, Mannea, İskit ve Medlerin, Babil üzerine saldırmasını ister. Urartu adı bu tarihten sonra Yakındoğu yazılı kaynaklarında bir daha görülmemek üzere ortadan kalkacaktır.

Yakındoğu tarihinde üstlendiği önemli rolü tamamlayan **Urartu Krallığına son darbe, artık bölgede tek askeri güç durumuna gelmiş olan, Medler tarafından vurulmuş olabilir. Med kralı Kyaksares ile Lidya kralı Alyattes arasında Kızılırmak yakınında yapılan ve Herodat tarafından da anlatılan savaşa giden Med ordularının, yolları üzerindeki Urartu Krallığını M.Ö. 590 yılında ortadan kaldırmış olabilecekleri mümkündür.** Ancak eğer kazıları yürütülen Ayanis Kalesi'ndeki yangın Medlerin saldırısının sonunda gerçekleşmiş ise ortada aydınlatılması gerekli sorular vardır. Neden Ayanis Kalesi içinde hiç bir iskelete rastlanılmamıştır ve neden kale yağma edilmemiştir? Kalenin muhasarası sırasında, karşı koymaksızın düşmana teslim edildiğine inanmak doğru mudur? Kalede ele geçen çok sayıda değerli silah ve eşyalar neden düşman tarafından yağmalanmamıştır? Ve bunlardan en önemlisi Bastam veya Ayanis Kalesi'nde neden II. Rusa döneminden sonraya tarihlenen arkeolojik buluntular yoktur? Bu bilinmeyenlerin yanıtları Urartu Krallığı'nın sona erişini de aydınlatacaktır. Bilinmeyenlerin yanıtları ise gelecek yıllarda yapılacak arkeolojik kazılarda saklıdır.

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810)	V. Şamsi-Adad (823-811)
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-dan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	V. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-?)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa	Esar-Haddôn (680-669)
Erimena	
III. Rusa	Assurbanipal (668-627)
III. Sarduri	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
IV. Sarduri	Sîn-şarra-işkun (623-612)
	II.Aşşur-uballit (611-609)